

Pikarski lik u romanu "Prosjaci i sinovi" Ivana Raosa

Kordun, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:583673>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku - Odsjek za hrvatski jezik i
književnost

Diplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti; smjer: nastavnički
(jednopedmetni)

Katarina Kordun

**Pikarski lik u romanu „Prosjaci i sinovi“ Ivana
Raosa**

Diplomski rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku - Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Diplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti; smjer: nastavnički (jednopedmetni)

Pikarski lik u romanu „Prosjaci i sinovi“ Ivana Raosa

Diplomski rad

Student/ica:

Katarina Kordun

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. Šimun Musa

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Katarina Kordun**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Pikarski lik u romanu „Prosjaci i sinovi“ Ivana Raosa** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 16. veljača 2016.

Sadržaj

Uvod.....	5
2. Putovima pikarskog romana	7
2.1. Na pragu pikarskog romana	7
2.1.1. Kanonizacija žanra pikarskog romana	8
2.1.2. Smotra pikarskoga doba	10
2.2. Pikarski roman u hrvatskoj romanesknoj produkciji.....	12
3. Pikaro – <i>homme révolté</i>	13
3.1. Pikaro kao društveni (polu)autsajder.....	15
3.2. Mudrac iza maske smijeha	16
4. Ivan Raos kao istinski pikaro	17
5. <i>Prosjaci i sinovi</i> – (neo)realistički ili (neo)pikarski roman	19
6. Pikari Imotske krajine Kikaš, Potrka i Matan Drugi	22
7. Mitsko-kulturna funkcija Raosovih pikara	29
7.1. Imotski pikari kao demijurzi	32
8. Prosjac i kao nomadi s margine	34
9. <i>Theatrum mundi</i> u novom ruhu	37
9.1. Pikarski način komuniciranja prosjačke družine.....	42
10. Hedonizam Raosovih pikara	46
11. Panoramski pogled na društvo.....	50
11.1. Pikarski likovi u ulozi društvenih komentatora.....	51
Zaključak	56
Literatura.....	59
Sažetak.....	62

Uvod

Počevši, kao i u svakom pristupanju proučavanja djela koje će poslužiti u svrhu obogaćivanja znanosti o književnosti valja krenuti s onom iskonskom, početnom materijom oko koje se grana predmet istraživanja. Istraživanje se usmjerava na pikarska obilježja, točnije pikarski lik unutar romana *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa. Cilj rada je usredotočen na ponajbolji Raosov roman promatran u okviru pikarske tradicije i literature, kako strane tako i domaće produkcije.

Rad je koncipiran u dvanaest većih poglavlja s potpoglavljima. Uvodni dio, točnije prvo i drugo poglavlje, usredotočen je na postanak pikarskog romana, prethodnike tog žanra kao i pikarske tradicije uopće da bi se na temelju određenih karakteristika lakše uspostavila sličnost, odnosno poveznica s romanom *Prosjaci i sinovi* koji se u ovom radu promatra u tom kontekstu. Da se što detaljnije prikažu sve poveznice obrađen je postupak kanonizacije žanra pikarskog romana započele u stranim književnostima i konačno u hrvatskoj romanesknoj produkciji. Osim prikaza pikarskog žanra fokus je i na pikarskom liku, njegovom postanku i vremenskim književnim tekovinama pomoću kojih je postojao sve zastupljeniji izbor pojedinih pisaca koji su svojim djelovanjem pikaru dodijelili društvenu ulogu autsajdera i morozofa.

Nadalje, u četvrtom i petom poglavlju najavljuje se sam autor i autorovo književno djelovanje. Naglasak je stavljen i na način njegova života koji je gotovo identičan pikarskom, te je kao takav poslužio i za svojevrsnu analizu pikarskih likova u djelu. Da je ova tvrdnja točna posvjedočit će o tome pojedina razmišljanja likova unutar romana *Prosjaci i sinovi* koja se preklapaju s Raosovim, te ih je lako poistovjetiti i povezati s njegovim biografskim elementima. Nerijetko je upravo Matan Potrka lik kroz koji se zrcalio sam Ivan Raos. S obzirom na česta podijeljena kritičarska i teorijska razmišljanja u koju žanrovsku šablonu staviti pojedini roman ni *Prosjaci i sinovi* nisu zaobišla ista opredjeljenja i rasprave vezane za dvoumice jesu li oni (neo)realistički ili (neo)pikarski roman. U petom poglavlju ta tematika je nešto detaljnije obrađena. Razjašnjene su nejasnoće između (neo)realističkih i (neo)pikarskih elemenata. Bez obrade ovog poglavlja i donoseći relevantne činjenice u korist pikarskog žanra ne bi bilo uopće moguće i pričati o liku koji nosi ulogu pikara.

Nakon uvoda u rad koji se temelji na teoretskom angažmanu pikarskog žanra i lika, prikazu Ivana Raosa kao individue koja je svoj životni vijek provela gotovo pikarski, pažnja je dodijeljena i samom djelu u kontekstu žanrovske pripadnosti. U nastavku, rad se orijentira na tri glavna pikarska lika unutar romana: djeda Kikaša, Matana Potrke i Matana Drugoga.

Ovo je ujedno i središnji dio koji obrađuje i opisuje sve potrebne invarijabilne karakteristike, kreativne transformacije, nasljedovanja, individualna odstupanja i generička jedinstva pikara. Daljnjom obradom teme, asocijacijama i poznavanjem glavnih karakteristika ovih likova obrađuju se i potpoglavlja. Ona obuhvaćaju najbitnije teoretske odrednice: mitsko-kulturne funkcije, uloga pikara kao demijurga, obrada arhetipa prosjaka kao marginaliziranog nomada, pikarovo snalaženje na pozornici života, njihov način komuniciranja, hedonizam i putenost, te prikaz uloge društvenih komentatora.

U posljednjem dijelu pozornost je usmjerena na zaključnu riječ pa će se u skladu s istom iznijeti glavna okosnica rada s naglaskom na stavke koje su omogućile da se priložena tema što detaljnije obradi. Donose se najvažniji rezultati i nove spoznaje kojima je rad rezultirao, te sinteza najbitnijih činjenica vezanih za zadanu temu kao i prijedlozi za daljnju razradu problema i mogućih daljnjih istraživanja. Na kraju, priložen je i popis literature, te svih važnijih izvora na kojima se temelji ovaj diplomski rad.

2. Putovima pikarskog romana

Čitajući, proučavajući i prilazeći predmetu istraživanja kroz različita djela, bilo to uzrokovano znanstvenim ili nekim drugim razlogom čovjekove znatiželje, gledanje na pikarsko često završi smještanjem u prošlost kao zaboravljeni žanr ili zavrijedi eventualni spomen pri retrospektivnom pregledu pojedinih književnih djela. Pri spomenu ove žanrovske vrste, ali općenito onog što pikarski roman nosi sa sobom najčešće se vezuje samo za španjolsku književnost i njen „zlatni vijek“ kojem se i prepisuje zasluga prodora ovog žanra, ali ipak, nije manje važno sagledati i ostale književnosti i njihove predstavnike u kontekstu pikarskoga.

Važno je napomenuti da nije lagan posao točno precizirati neko djelo da bude okarakterizirano kao pikarski roman u užem smislu. Kao pogodno rješenje problema bitno je napraviti razliku između pojedinih pojava predmeta, prije svega pikarskog žanra, a kao drugo, skupine romana koji zaslužuju naziv pikarski u strogom smislu te riječi. U tom slučaju najčešće se aludira na romane čija su obilježja stopljena s obilježjima onog prvotnog španjolskog književnog obrasca. Nadalje, trebalo bi uzeti u obzir i skupinu romana koja se tek u širem smislu termina mogu smatrati pikarskim. I na poslijetku svakako ne treba zaboraviti i takozvani pikarski mit.¹ Roman *Prosjaci i sinovi* mogu podvući zajednički nazivnik s nekim pojavnim predmetima koji su netom prije izloženi. Zalazeći dublje u analitički posao, predstavljeni roman svakako zaslužuje status pikarskog romana i to u širem smislu. U nastavku rada o tome će biti više riječi. I najzad, bitno je definirati i efekt pikarskog mita: „jedne suštinske situacije ili značajne strukture prozaišle iz romana samih“², koja uvelike simbolizira možda i jednu od bitnijih stavki u romanu *Prosjaci i sinovi*, a to je mitologem o Imoćanima. Nakon kratkog uvoda i putovanja pikarskim cestama u sljedećim ulomcima donosi se kratki pregled ovog žanra, to jest proces i evolucija koja je svojim promjenama, što društvenim, što socijalnim uvelike promijenila sami tijek razvitka ove vrste romana.

2.1. Na pragu pikarskog romana

Gledajući s povijesnog aspekta u atmosferi koju nosi sa sobom, u doba vladavine Karla V. i sina mu Filipa II. ondašnji španjolski život, ne samo društveni, već i religiozni, kulturni i politički bivaju prožeti nekom vrstom veličine i viteštva. Ono što je uzrokovalo

¹ Prema: Claudio Guillén, *Književnost kao sistem: Ogledi o teoriji književne istorije*, Nolit, Beograd, 1982., str. 75.

² Isto, str. 75.

takvu psihologiju naroda je i sama osvajačka pozadina, konkvistadorska slava, bojni potezi hrabrih otaca, bilo na kopnu, bilo na moru. Svi ti događaji su neimovno djelovali na maštu naroda. Čitaju se viteški i pastirski romani, prisutna su sanjarenja o velikim ljubavima i junačkim djelima te isticanje zasluga i mnogobrojnih odlikovanja koja su bilo zrcalo časti.³ Ono što je zaustavilo ovakav način djelovanja i razmišljanja je nadolazeća gruba realnost koja je u sebi sadržavala suprotnost svega onog o čemu tadašnji puk mašta. Sveprisutne ratne i vojne pothvate netko je trebao i platiti. Kao i danas, sve je bilo na leđima običnih građana, pučana i seljaka. Tako se dalo primijetiti što se na jednoj strani više uspinjalo, na drugoj se pak tonulo sve dublje. Kao takva, ta strana se nije nikog ticala. Još jednom se potvrđuje načelo i idejni smisao novopovijesnog romana da povijest ni u kojem segmentu ne može biti učiteljica života, već proces koji se kontinuirano ponavlja i zarobljuje privatnu i intimnu egzistenciju malog čovjeka kojem je glavna uloga biti marioneta u rukama političkih ideologija i lažnih idealističkih usmjeravanja. Idealiziranje o velikim ljubavi i ratnim pothvatima je na trenutke surovu stvarnost stavljao u drugi plan, ali nakratko, jer već dolaskom Filipa II. na vlast pojavljuje se društveni „autsajder“, nešto drugačiji „vitez golač“ koji će umjesto slave, sjaja i otmjenosti prikazati cijelu jednu lepezu sramote, prevare, lupeštva i uvredljivog cinizma:

„I on će se zaista svim tim svojim nedjelima viteški ponositi kao što se vitez ponosio svojim djelima. Jer, i on je Španjolac i kao takvom pripada mu pravo na ponos i isticanje svojih „vrlina“. Tako su stali jedan prema drugome: caballero i pícaro, vitez i bitanga, da bi zajedno tvorili jedinstvo španjolskog duha.“⁴

2.1.1. Kanonizacija žanra pikarskog romana

Iako se početci pikarskog žanra najčešće vezuju za španjolsku književnost „zlatnog vijeka“, španjolski pikari imaju svoje preteče i to ni više ni manje nego iz 2. st. pr. Kr. Apulejeve *Metamorfoze*, poznatije kao *Zlatni magarac* su najreprezentativniji prethodnik ovog žanra.⁵ Fabularna nit se grana oko mladića Lucijusa koji biva pretvoren u magarca, te na taj način bude prisiljen dijeliti sudbinu s najnižim društvenim slojem, a nekoć je bio predstavnik aristokratskog miljea. Opisima pojedinih etapa ovo djelo je riznica obavijesti o mentalitetu rimskog društva. Obilježja su pisanje u 1. licu jednine i maska magarca koja je za

³ Prema: Nikola Miličević i dr., *Povijest svjetske književnosti: Španjolska književnost*, knj. 4, urednik Mate Zorić, Mladost, Zagreb, str. 236.

⁴ Isto, str. 236.

⁵ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 23.

promatranje tajni svakodnevnog života iznimno prikladna. U prisutnosti magarca nitko se ne ustručava, ne pravi boljim nego što jest i u potpunosti se razotkriva, a zgodno je spomenuti i slučajnost da su lude nekada nosile na glavama različite maske s dugim magarećim ušima. Nadalje, tu su opisi pustolovina, dogodovština i cinična kritika tadašnjeg društva. Navedena obilježja se šablonski poklapaju s pojedinim karakteristikama pikarskoga romana.

Pored Apulejevih *Metamorfoza* neizostavno je spomenuti i roman *Satire* kojem je kao autor naveden izvjesni Tit Petronije, ali se pak tradicionalno pripisuje Gaju Petroniju Arbiteru. Zajednička crta ovog djela i *Metamorfoza* je što oba dotiču pitanje rimskog društva. Okosnicu fabule čini mladi Enkilopije koji pripovijeda svoje doživljaje dok s nekolicinom prijatelja luta južnotalijanskim gradovima bježeći od gnjeva boga plodnosti Prijapa, simbola muškosti koji ga sprječava da uživa u ljubavnoj igri. Ti doživljaji su imali svoju funkciju:

„Posluživši se maskom skitnice i zločinca, Petronije je prikazao cijeli niz važnih životnih procesa u socijalnom životu svoga vremena: porast značenja slobodnjaka, pad nataliteta, neulaženje u brak vrhova rimskog društva, snažno širenje istočnih vjera, propadanje umjetnosti, što su sve ključni problemi rimskog društva koji ga dovode do propasti.“⁶

Da je svim ovim pikarskim prethodnicima zajednička crta oštra osuda i kritika društvu dokazuje i starofrancuski spjev *Roman o liscu*. Glavnu značajku basne karakterizira antropomorfizacija životinjskih likova. Idealan primjer je lik Renarda koji utjelovljuje domišljatost, cinizam i intelektualnu nadmoć, a sve se na fini način nadopunjuje razrađenom satirom feudalnih ideala udvornosti i viteštva, čime, kao i bogatim parodijskim izrazom, predstavlja vrhunski primjer subverzivne pučke kulture srednjovjekovlja.

Osim u romanskim književnostima, pikarske odrednice se pronalaze i u njemačkoj književnosti. Djelo koje slijedi je bitno i za domaću književnu produkciju, a poslužilo je kao inspirativna podloga za stvaranje lika Petrice Kerempuha⁷. Riječ je o Tillu Eulenspiegelu. *Modus vivendi*⁸ kod ovog lika predstavlja kretanje, lutanje, a takav način življenja mu

⁶ Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 21.

⁷ Petrica Kerempuh se pojavljuje u više djela hrvatske književne produkcije. Najpoznatije djelo su *Balade Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže. Uzevši lik Petrice Kerempuha Krleža je kroz ironiju, paradoks, grotesku i apsurd prikazao sliku modernog društva, istovremeno ga realizirajući i negirajući. Gledano iz onomastičke i etimološke perspektive Kerempuh predstavlja osobu koja ima obilježja veseljaka, prepredenjaka i lukavca koja sama po sebi tvore zajednički nazivnik s obilježjima pikarskog lika.

⁸ Izravni prijevod latinske sintagme *modus vivendi* je „način života“, odnosno međusobna trpeljivost ili sporazum o uvjetima međusobnih odnosa. U teoriji književnosti će ova sintagma predstavljati način opstanka likova koji grade vlastitu egzistenciju držeći se jedinstvene matrice načina življenja. U pikarskom romanu glavni *modus vivendi* će biti kretanje i lutanje.

prepisuje ulogu putujućeg zanatlije koja je dodatno potkovana izvođenjem različitih humoresknih i neslanih šala iza čijeg okulara stoji borba za koricom kruha i neizostavna podrugljivost prema vladajućim autoritetima.

2.1.2. *Smotra pikarskoga doba*

U ovom poglavlju se donose karakteristike središnjeg i paradigmatškog djela pikarske produkcije *Lazarillo de Tormes* (*La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunatos y adversidades*). Roman je objavljen 1554. godine, iako postoje varijacije i rasprave o godini stvaranja. Glavne značajke ovog djela poslužit će kao svojevrsna paralela u daljnjoj analizi romana *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa. Roman *Lazarillo de Tormes* donosi čitav niz zgoda iz života pikara Lazarilla, sina samohrane majke nejasna podrijetla, koji je primoran služiti ljudima različitih staleža i zanimanja. Dječak služeći svojih sedam gospodara gradacijski pristupa nevoljama i to na način da kontinuirano pada iz jedne manje u veću, a tomu potpomažu različite priče i anegdote prožete duhovitošću, bistrošću i otvorenošću. Kritika se odnosila na svećenstvo zbog čega je neko vrijeme bio zabranjivan i time mu je smanjena dostupnost u samu javnost. Nadalje, satirički osvrt je doživjela i skupina gospodara koji predstavljaju visoko društvo. Sve to upućuje na činjenicu da je: „Lazarillo pícarro, dakle lukavac, skitnica, pustolov u nizinama života, koji se, iz bijednih prilika, probija kroz život bez skrupula, idući trbuhom za kruhom.“⁹ Karakteristike¹⁰ koje se susreću čitanjem *Lazarilla de Tormesa* su pseudobiografska perspektiva koja donosi određene elemente iz piščeva svijeta i života te pisanje u 1. licu jednine¹¹. Nadalje, koristi se upotreba nadimaka i imena koja pomažu pri portretiranju samog lika. Za pseudobiografsku perspektivu usko se veže i jednostranost gledišta, a to gledište ima i svog vlasnika, u ovom slučaju pisca kroz čiju se prizmu sagledava i samog pikara. Kao takav on nije nikad pasivan promatrač, već je kao i svoj lik aktivan, znatiželjan i uživa u književnoj igri koja tvori jednu vrstu trokuta čije stranice povezuju – pisac, književni subjekt i čitatelj radi ostvarivanja potpunog doživljaja. Nadalje, što se tiče kompozicijske strane riječ je o linearnoj kompoziciji i epizodičnosti koja je uglavnom jedna od bitnijih odlika pikarskog žanra. Često se epizodičnost svrstava u isti

⁹ Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 31.

¹⁰ Kratak pregled karakteristika žanra pikarskog romana koje se javljaju u *Lazarillu de Tormesu* donose se prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 28–33.

¹¹ Nije uvijek nužno pisanje u 1. licu jednine, iako, ovakvo se pisanje susreće kao najčešći primjer u pikarskim djelima.

kontekst s digresivnošću i otežavanju radnje, ali u ovom slučaju epizode i grananje u različite literarne rukavce ostvaruju svrhu prikaza različitih zgoda i nezgoda u kojima glavnu riječ ima glavni lik djela. Kraj je često nedovršen i ostaje sve na mašti ili čitatelja ili pisca koji bi nastavio djelo. Isto tako, bitno je spomenuti i panoramski pregled društva koji se mogao uočiti u svim prijašnjim djelima koja su obrađena u prethodnom poglavlju. Često se ovaj aspekt odnosi na plemstvo, svećenstvo i podzemlje koji istovremeno simboliziraju i moralnu i društvenu destrukciju. Od ostalih karakteristika važna je i uloga *Fortune*, odnosno sreće koja upravlja većinom događaja u kaotičnom pikarskom svijetu. Obitelj pikara je često nestabilna ili je njegovo podrijetlo u potpunosti nepoznato, nejasno i sumnjivo, a već kao siroče biva izložen napuštanju vlastitog zavičaja i pod utegom nepoštenja i siromaštva prisiljen steći svoju koranicu kruha i komadić sreće. Dvije karakteristike koje preostaju za obradu su lik pikara i *theatrum mundi* čiji topos opisuje samo doživljavanje svijeta kao pozornice, a pikara kao glumca na pozornici života. O ovim karakteristikama u nadolazećim poglavljima bit će više riječi.

Karakteristike koje se pronalaze u pikarskom romanu u užem smislu su: važnost lika pikara, pseudobiografski elementi, pripovjedačevo gledište, shvaćanje i ukupno gledanje lika pikara iz kuta misaonog, filozofskog, kritičkog, religijskog i moralnog kuta. Nadalje, tu su materijalna ravan postojanja i opstanka, sam pikaro, njegovo kretanje prostorom horizontalno i vertikalno, te labava kompozicija.¹² Uviđaju se tek donekle promijenjene strukture gledanja na pikarski žanr. Pikarski roman u širem smislu svakako neće imati sve navedene karakteristike, a neke koje se i preklapaju će biti modificirane. Kao primjer se može uzeti to da neki pikarski romani budu pisani u 3. licu jednine, a pravilo glasi u 1. licu jednine. U načelu koliko je ovaj žanr proizvoljan iščitava se i iz redaka Richarda Bjornsona:

„Autori ranih pikarskih romana nisu svjesno postavili formalna i kompozicijska pravila žanra; zapravo, termin pikarski roman je vrlo proizvoljna oznaka za kolekciju djela koje su kritičari i proučavatelji retrospektivno grupirali na temelju nekih sličnosti. Ovaj termin se koristi da se opiše epizodična, otvorena naracija u kojoj protagonist iz nižeg sloja društva zahvaljujući svojoj lukavosti i prilagodljivosti za vrijeme dugog putovanja kroz vrijeme, prostor i korumpirani socijalni milje djeluje na svojstven način.“¹³

U predstavljenoj kratkoj smotri pikarskog romana može se doći do zaključka da je svaki njegov primjer hibridna forma i ne postoji nešto što se može sa stopostotnom sigurnošću

¹² Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 78–85.

¹³ Richard Bjornson, *The picaresque hero in European fiction*, University of Wisconsin Press, Madison, 1977., str. 4.

nazvati idealnim primjerom pikarskog romana ili pikarskog junaka. Vjerojatno ova knjiga anonimnog autora nije imala u prvotnom planu proizvesti neki novi žanr. U njoj se javljaju motivi koji su vidljivi i u ostalim pikarskim djelima, te tematskim i idejnim svjetovima različitih folklornih anegdota kroz povijesni pregled književnog stvaralaštva, što u pisanoj, što u usmenoj predaji. No, ipak postoji nešto ovaj žanr razlikuje od ostalih, a to je lik pikara:

„U stoljećima koja slijede mit je doživio razne varijacije, ali taj karakterističan obrazac: nejasno podrijetlo, odlazak od kuće, inicijacija, iskustvo, skukob s dehumanizirajućim društvom i pritisak na konformizam, ponavljaju se stalno.“¹⁴

2.2. Pikarski roman u hrvatskoj romanesknoj produkciji

Pikarski roman kao žanr nastaje u 16. stoljeću u španjolskoj književnosti, a u hrvatskoj književnoj produkciji toga doba nema konkretnijeg primjera, a razlog je jednostavan. U većini slučajeva autori su uglavnom pod snažnim utjecajem talijanske književnosti i onaj prvotni zamah i oduševljenje viteškim romanima jenjava, a javlja se zanimanje za pastoralni i pikarski roman, ali očito samo među čitateljskom publikom. Ipak, neimovno je spomenuti Zoranićeve *Planine* kao primjer prvog originalnog romana. Renesansi se prepisuje poticanje evolucije romana i to napuštanjem stiha i postupnim pomacima prema prozi.¹⁵ Umjesto epova koji slave velike junake, javljaju se neka prozna ostvarenja kao što su pikarski, pustolovno-ljubavni i pastoralni romani. Viteški roman polako jenjava.

Nakon prozne tišine duge gotovo tri stoljeća mogu se pronaći tek dva djela iz 18. stoljeća koja se povezuju sa žanrom pikarskog romana. To su djela Ivana Lovrića *Životopis Stanislava Sočivice* koji donosi uzbudljivi hajdučki životopis prožet iskonskim, sirovim moralom, a osim tog djela, prisutno je i djelo autora Jakoba Lovrenčića *Petricza Kerempuh iliti chini y sivlenye chloveka prokshenoga* iz 1834.¹⁶ Ovo djelo je srodnije pikarskom žanru negoli *Životopis Stanislava Sočivice* iz razloga što donosi „svojevrsnog antijunaka koji život provodi lutajući, boreći se za egzistenciju, pri čemu ne poštuje nikakve društvene ni etičke norme.“¹⁷ Petricu Kerempuha obrađuju još i Dragutin Domjanić, Miroslav Krleža, Slavko Kolar, Slavko Mihalić i dr. Spomenom ovih imena zalazi se u eru moderne književnost. Pojava pikarskog romana prisutna je i u hrvatskoj međuratnoj književnosti: Vjekoslav Majer i

¹⁴ Richard Bjornson, *The picaresque hero in European fiction*, University of Wisconsin Press, Madison, 1977., str. 7.

¹⁵ Prema: Krešimir Nemec, *Povijest hrvatskog romana: Od početka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb, 1994., str. 31–33.

¹⁶ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 72.

¹⁷ Dunja Fališevac, *Kaliopin vrt II*, Književni krug, Split, 2003., str. 437.

njegovo djelo *Pepić u vremenu i prostoru* (1935.), Slavko Batušić koji nastavlja Majerovu tematsku liniju djelom *Argonauti*, emigrantski pisac Marija Mikac i djelo *Doživljaji Morica Švarca u Hitlerovoj Njemačkoj* (1937.), Ivo Brešan i djela *Ptice nebeske* s podnaslovom *Pikarski roman* (1990.) i *Ispovijedi nekarakterna čovjeka* (1996.). U ovu plejadu pisaca neizostavno je izdvojiti i samoga Ivana Raosa čije je djelo glavna tematska odrednica ovoga rada. Obilježja pikarskog žanra su vidljiva u njegovoj trilogiji *Vječno žalosni smijeh* (*Vječno nasmijano nebo* 1957; *Žalosni Gospin vrt* 1962.; *Smijeh izgubljenih djevojaka* 1965.) i u romanu *Prosjaci i sinovi* (1971.).¹⁸

3. Pikaro – *homme révolté*¹⁹

Pikarski žanr nije tako jednostavno prikazati u užem smislu, niti se može lako odrediti šablona po kojoj bi se u narednima vremenima ova vrsta žanra dosljedno prepoznavala. Ipak, jedno obilježje je iznad svih ostalih, a to je lik pikara. Gotovo arhetipski, doživljavajući razne varijacije i modifikacije on u suštini ostaje uvijek isti i drži se jednog obrasca koji je karakterističan samo za njega. Definiran je kao lažljivac, čovjek niska podrijetla, s manama. Na izvornom španjolskom *pícaro* označava lažljivca, nevaljalca i čovjeka niska podrijetla.²⁰ Gledajući etimološke definicije pikara, aludirajući i na španjolsko i hrvatsko podrijetlo riječi nije teško primijetiti da ga kategoriziraju opisi šaljivca, nesmotrenjaka, prepredenjaka ili pak lopova i varalice. Lik pikara je nužno sagledati i iz drugih kutova i to ne zbog toga što je književna kritika i znanost nametnula takvo sagledavanje lika, nego upravo iz razloga što pikaro to zaslužuje. On kao pojava u sebi i zrcali sve te odrednice, ali sa sigurnošću se može reći da ih u jednu ruku i nadilazi. Pikarski lik je nužno promatrati iz više gledišta i to: filozofskog, psihološkog, moralnog i kritičkog aspekta. Zahvaljujući višestrukim aspektima sagledavanja pikarskog lika lakše se definira i otkriva razlika koja je prisutna u odnosu na druge romane koji u okosnici svoje radnje sadrže sličnu anatomiju. U pikarskom se otkriva nešto novo, a to je „usredotočenje na međudjelovanje između pojedinca koji se razvija i

¹⁸ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 69–225.

¹⁹ Odabir ovakvog naslova poglavlja potaknut je istoimenim djelom francuskog pisca Alberta Camusa. *Homme révolté* koji se u hrvatskom jeziku prevodi kao *Pobunjeni čovjek* u sebi okuplja sintezu svih bitnijih odlika pikarskog lika. Kritičari ovu knjigu često nazivaju Biblijom suvremenoga bunta protiv nametnutih antihumanističkih koncepata ljudskoga života i razvoja suvremenog društva. Pikaro nije ništa drugo negoli pobunjenik koji u svom liku sadrži antipod uobičajenih literarnih heroja prišivajući na sebe etiketu antiheroja i društvenog autsajdera.

²⁰ Prema: *Hrvatska enciklopedija*, www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48210, (pristupano 16. listopada 2015.)

njegovog ambijenta.²¹ To međudjelovanje može predstavljati sukob i suprotstavljenost, ali ne bi imalo smisla promatrati jedan element bez drugoga. Kroz pristupe proučavanja o pikarskom liku nije teško konstatirati da su većinom bazirana sa socijalnog stajališta, a često je zanemaren ostatak sugestivnih analiza. Nadasve specifičan lik pikara može se pronaći u likovima luda čije se postojanje i djelovanje prati od davnih vremena.²² *Hrvatska enciklopedija* donosi definiciju dvorskih luda iz koje se daju povezati neke odrednice s pikarskim likom:

„Dvorska luda, na vladarskim dvorovima u srednjem i na početku novoga vijeka, dosjetljiv čovjek koji je zabavljao društvo svojim grotesknim vladanjem, rugalicama, šalama i smjelim kritikama. Dvorska luda vrlo je često bio čovjek fizički deformiran, patuljak i sl.; oblačio se u posebno, upadljivo ruho, a obično je uživao veliku slobodu izražavanja i kritike“.²³

Tražeci uzore pikarskog lika u ludama seže u dosta daleku prošlost, osobito srednji vijek. Ludost od tada počinje nadomještavati praktičnu mudrost koja sterilizira duh, ali i suspreže tijelo. Kralj je koristio dvorsku ludu kao savjetnika i prijatelja koji mu je otkrivao vladarske i ljudske slabosti te mu pomagao u prosudbama. U prenesenom značenju dvorska luda je kralju govorila da njegovi namjesnici ne rade njihov posao te ih je potrebno upozoriti da djeluju ili da ih se smijeni. Ovakav odnos, bilo kralja, gospodara, svećenika ili nekog drugog pripadnika višeg društvenog staleža i lude, koja u ovom slučaju predstavlja samog pikara, neupitno je sličan kao i u romanima koje su prije navedeni.²⁴ Ludu kao preteču pikarskog lika ipak nije nužno tako usko vezivati za sam pojam pikara i njegovog postanka. Ne treba osporavati neke od sličnosti, ali ne treba osporavati ni razlike. Isto tako moguće bi bilo povezati pikara sa svim likovima šaljivaca, lopuža i snalažljivaca što su se dijakronijski pojavljivali. Što se tiče luda možda bi najpristupačnija dosjetka bila povezati ih s morozofima²⁵, mudrim ludama. Njihov zajednički nazivnik je odnos prema problemima koji su društvene prirode i njihovo suprotstavljanje određenim elitističkim redovima.

Oni prisvajaju ulogu razotkrivanja lažnih učenjaka, vladara i pripadnika viših slojeva zahvaljujući osobina svojstvenim samo njima:

²¹ Claudio Guillén, *Književnost kao sistem: Ogledi o teoriji književne istorije*, Nolit, Beograd, 1982., str. 79.

²² Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 7.

²³ *Hrvatska enciklopedija*, www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16800, (pristupano 17. listopada 2015.)

²⁴ Lazarillo de Tormes je možda najbolji primjer ovakvog odnosa „luda“ – gospodar. Dječak služi sedmorici različitih predstavnika visokih staleža te na taj način donosi cjelovitu sliku društvenog stanja i atmosfere određenog doba.

²⁵ Pojam morozof koristi Maurice Lever u svom djelu *Povijest dvorskih luda. Morozof ili luda mudrac* je naziv njegovog šestog poglavlja knjige (str. 129–150.).

„Lude nisu previše obraćale pozornost na potrebe drugih, a često su bile i promućurne varalice. Ali njihove prevare ne bi ih odvele u zatvor, već bi se prepričavale kao anegdote. Osim toga su bili i pravi ucjenjivači, znali su sve o svima, svačije male i velike tajne te su bile osobe kojih su se najviše plašili na dvorovima. Pod maskom lude često se krio i pronicljiv i radišan duh, izrazito talentiran za sklapanje poslova, tako da se nemali broj luda obogatio, stekao imanja, unosne položaje i povlastice, a čak je poznat i slučaj lude koja je stekla plemićku titulu.“²⁶

Ono što je važno spomenuti je da njihove šale nisu samo šale, one dobivaju gotovo dimenziju pomno izrađenog scenarija.

3.1. Pikaro kao društveni (polu)autsajder

Promatrajući slike društva lako je ustanoviti da ne postoji društvo koje ne posjeduje svoga autsajdera ili da nije prisutan u istom. Autsajder²⁷ se definira kao onaj koji je po strani, koji se izdvojio iz neke skupine ili u nju nije prihvaćen. Po čemu je pikarski autsajder drugačiji od ostalih autsajdera i to pogotovo onih koji su prišiveni egzistencijalističkim romanima i nisu kucali traženim političkim impulsima obrađeno je u sljedećim recima.

Autsajderi su definirani neutralnim nazivom odmetnici kao općom oznakom brojnih načina života u oporbi vlastima. Na moru su to bili engleski *pirate* ili nizozemski *zeerover*. Na kopnu engleski *highwayman*, škotski *reiver*, njemački *Strassenrauber*, talijanski *bandito* (izvorno „izgnanik“, kasnije „bandit“) i španjolski *bandolero* i *pícaro*. Sudeći po baladama, odmetnik je u istočnoj Europi još važnija ličnost narodne kulture negoli na zapadu: ruski *razbojnik*, češki *loupežník*, hrvatski *uskok*, mađarski *bétyár* i jugoistočnoevropski *hajduk*.²⁸ Zanimljiva slučajnost je ta što se češki *loupežník* u hrvatskom jeziku manifestira kao lopuža, mađarski *bétyár* kao bečar, osobito u sjevernijim područjima Hrvatske, te ruski *razbojnik* se koristi u nepromijenjenom obliku, kao i talijanski *bandit*, dok je termin hajduk prisutan u baladama i bugaršticama hrvatske usmene i pisane književnosti. Pikarski lik se isto tako zna opredjeliti i za kompromis i život na rubu, ali „nije u stanju ni da se pridruži ljudima s kojima

²⁶ Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 13.

²⁷ Prema: Dalibor Brozović, glavni urednik, *Hrvatska enciklopedija*, 1. sv.: A – Bd, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999., str. 493.

²⁸ Prema: Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude: Narodna kultura predindustrijske Europe*, Biblioteka Povijesna istraživanja, Zagreb, 1991., str. 109.

živi niti da ih stvarno odbaci“.²⁹ Tako pikarski lik postaje poluautsajderom, a iz toga proizlazi ambivalentnost završne pripovjedne situacije i pregršt bogatih varijacija koje oplemenjuju čitateljsku maštu. Sagledavajući kroz prizmu općih okolnosti koje pikara okružuju kao marginaliziranog glumca života zapažena su izvjesna obilježja društvenih klasa, zanimanja, karaktera, naroda i toposa i to sve kroz dozu satire. Ipak, ne treba pikara sagledavati kao socijalnog reformatora jer realno on nema ni vremena za to. Razlog tomu je jednostavan. Pikaro se često bori za goli život i najčešće je suočen s prizemnim egzistencijalnim problemima koji su fiziološke prirode, bio to krov nad glavom ili umirenje gladi. Na taj način on opstaje u sveopćem kaosu. Ono što ga definira neprihvaćenim i uklapa se u autsajdersku šablonu je činjenica da bez obzira na mnogobrojne susrete, socijalne kontakte i količinu ljudi koju susreće na svojim lutanjima, ostaje usamljen. Usamljenost ne treba prepisivati njegovoj nesposobnošću jer je itekako primjetno da je pikaro sve osim toga. Najpodobnije bi ju bilo prepisati odsječenosti od društva i temelja sigurnosti kao što su dom, obitelj i prijatelji. On je prisiljen na život usamljenika.

3.2. *Mudrac iza maske smijeha*³⁰

Nedvojbeno je da je pikaro lukavac, pustolov i skitnica koji svojom snalažljivošću i dosjetljivošću prolazi nizinama života probijajući se kroz društvene, socijalne i općenito fiziološke ljudske okove. Njegova egzistencija se svodi na kretanje idući trbuhom za kruhom. U djelima pomoću pikara na površinu izlazi bijeda aktualnih zbivanja u vremenu u kojem je roman pisan, ali na taj način poprima univerzalno značenje primjenjivo dijakronijski kroz sve etape ljudskog života. Tako uzimaju riječ oni koji su najponiženiji, koji nemaju ništa, niti imaju nade da će postići bilo što. Pikaro je lišen svih materijalnih i duhovnih dobara. Nema ideala, ljubavi, kruha, dobrote, te je logično da se osjeća pusto i suvišno. Rješenje svojih muka vidi u izolaciji od drugih, bježanjem i neprestanim kretanjem, „povlači se u društveno podzemlje, iz kojeg je redovito i potekao.“³¹ Što se tiče samog njegov porijekla važno je naglasiti da je sumnjivo ili je siroče koje nema ni oca ni majke, a nema ni utočišta koje bi mogao nazvati domom. Uzevši u obzir sve navedeno dolazi se do zaključka da pikaro nema socijalnu podlogu na kojoj bi mogao graditi odnose s drugim ljudima. Od malih nogu prisiljen

²⁹ Claudio Guillén, *Književnost kao sistem: Ogledi o teoriji književne istorije*, Nolit, Beograd, 1982., str. 81.

³⁰ Naslov poglavlja preuzet je iz doktorske disertacije *Pikarski roman u hrvatskoj književnosti* Mirne Brkić objavljen kao monografija pod naslovom *Mudraci iza maske smijeha*.

³¹ Nikola Miličević i dr., *Povijest svjetske književnosti: Španjolska književnost*, knj. 4, glavni urednik Mate Zorić, Mladost, Zagreb, 1972., str. 236.

je boriti se za goli život. On doživljava jedno bolno i nadasve grubo otrježnjenje koje ga osvješćuje u potezima koje će morati napraviti da preživi. Da bi preživio prevrtljivu sreću koja se gotovo u svakom pikarskom romanu poigrava sa svojim likom, pikaro mora navući maske i razviti razne mehanizme u ulozi samoobrane.³²

Ista ta samoobrana je glavna vodilja i nit na koju se prislanjaju različiti epizodični rukavci i dogodovštine pikarskog lika. Njega dakle, vodi instinkt. Služi se krađom, varanjem, spletkama i različitim obmanama. Isto tako, pretežno živi od milostinje, prošenjem ili eventualno nekim ubogim poslom koji neće dugo ostati u sferi njegovog zanimanja. Osim što su vođeni idejom koja je prethodno izložena, oni vole naglašavati da je časnije krasti nego raditi, a od svega najdraže im je lutanje.³³ Što se tiče emotivnog aspekta, pikaro se ne može pohvaliti sposobnošću pokazivanja ljubavi, privrženosti ili predanosti nekome, a ponajviše vjere u ljude koji ga okružuju. Zbog toga je najsretniji u svom izoliranom arealu daleko odcijepljen od bilo kakve emotivne stege.

4. Ivan Raos kao istinski pikar

Retrospektivno se vrativši u razdoblja nakon procvata pikarskog žanra u francuskoj i španjolskoj književnosti 18. stoljeća vidljivo je da nije bilo previše književnih primjera koji se mogu poistovjetiti sa spomenutim žanrom. Ipak, 20. stoljeće će biti plodonosnije po tom pitanju. Dovoljno je spomenuti povijesne, političke i društvene promjene koje se mogu sintetizirati u dva događaja koja su obilježila čovječanstvo, to su Prvi i Drugi svjetski rat. Kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj kucaju ratni impulsi i bijeda koja se budi u svim slojevima društva. U Hrvatskoj su otvorena brojna pitanja koja se tiču nacionalnog pitanja, neovisnosti i raznih represija. Jedan pikaro je bio nužno potreban u moru ideoloških otaca koji neiscrpno narodu reprezentiraju lažne slike sretne omladine, zadovoljnih radnika i vojnika koji s osmijehom na licu kreću u borbu za zemlje koje čak nisu njihove. Ono čemu se teži je sloboda. Želju za slobodom u sebi nosi i suvremeni pikaro koji za razliku od svoga španjolskog pretka prihvaća prevare društva i u jednu ruku postaje socijalnim konformistom, te nastoji ostati usmjeren na zadržavanje individualne slobode koju svim stegama pokušava

³² Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 27.

³³ Prema: Nikola Miličević i dr., *Povijest svjetske književnosti: Španjolska književnost*, knj. 4, glavni urednik Mate Zorić, Mladost, Zagreb, 1972., str. 236.

obraniti od „zle djece“³⁴ aktualnog doba u kojem djeluje. Odabir pikarskog žanra i pikarskog lika u poslijeratnoj književnosti pokazuje se kao pravi odabir:

„Taj stil moderne pikaesnosti predstavlja dominirajući poslijeratni stil, kojim se izražava zlovolja pojedinca, vatrenog i razočaranog pred jednim lažljivim svijetom koji je ponovno našao mir u prosječnosti, komfor u ogrubjelosti, tišinu u strahu od rata, društveno uspinjanje u kultu „položaja“ i intrige, ljubav u erotizmu. S one strane rata, život isjeckan i oguljen, koji naš vijek nameće, rađa roman litalice pustolova, veličanstvenog i prljavoga, deklasiranog: nevjerovatne, a uvijek istinite pustolovine, realizam koji se rasprsnuo u sitne fragmente, sarkazmi individue u jednom heterogenom i nečitkom svijetu.“³⁵

Osim slobode, bitno je navesti još jedno obilježje koje ga čini nešto drugačijim u odnosu na prethodnike, a to je razmišljanje.³⁶ Sagledavši općenita obilježja u primjeru hrvatske novije književnosti nije teško ustanoviti da je motivski i idejni svijet uglavnom orijentiran prema egzistencijalističkim pitanjima koja se dotiču filozofije poraza, konstantnog nerazumijevanja individualca s okolinom, unutarnjih sukoba i neprestanih analiza vlastitog postojanja i svrhe. Ipak, pikarsko razmišljanje nije odvojeno od same radnje već je stimulativno oživljava, analizira, osjeća i kroz prizmu svoje individualnosti pred čitatelja stavlja svoje nadasve iznenađujuće ideje koje imaju i dozu oštine i kritike.

Istu tu dozu oštine pokazao je i Ivan Raos, postavši pikaro književnikom. Zanimljiva slučajnost je ta da pisci suvremenih pikarskih romana vode isto tako uzbudljiv i pustolovan život kao njihovi likovi. Nije preporučljivo u većoj mjeri koristiti pozitivističko načelo u smislu da se djelo sagleda kroz prizmu pišćeve biografije i usko poveže s tematskim smislom i svrhom istoga, ali ovdje je neizostavno povezati ta dva elementa. Da bi se pikarski pisalo, treba pikarski i živjeti.

Ivan Raos, sin Imotske krajine, dijete iz Medova Doca, sentimentalac izvorne darovitosti, pripovjedač laka, živa i prskava jezika, majstor kazivanja koji bez muke i zastajkivanja opisuje realni svijet, koji s realističkom pedantnošću bilježi karakteristične geste, slika karaktere i od stvarnih i mogućih pojedinosti gradi, odnosno rekonstruira imaginarni svijet u kojem vladaju zakoni ljudske sudbine.³⁷ Prvi od sedmero djece Petra Raosa i Mare rođ. Cvitković, rođen u Medovu Docu gdje provodi sretno i ispunjeno djetinjstvo koje će uvelike ostaviti pečat na njegovo daljnje djelovanje. Poznato porijeklo i

³⁴ Vojno-industrijskih kompleksa, vojnih poteza, ratova, dehumanizacije i svakog oblika ljudskog otuđenja.

³⁵ René Marill Albérès, *Istorija modernog romana*, Svjetlost, Sarajevo, 1967., str. 283.

³⁶ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 53.

³⁷ Prema: Branimir Donat, „O romanima Ivana Raosa“, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 336.

sretno djetinjstvo nisu baš karakteristike koje su navedene kao pikarske, ali su upravo one pokretači Raosovog konstantnog lutanja i kretanja prema infaltnoj harmoniji koja se uvijek ostvaruje u jednoj uporišnoj točki, Medovu Docu. Raos u svom razgovoru s Vlatkom Pavletićem napominje da većina ljudi ima prirodenu želju za moći i vladanjem te podčinjavanjem ostalih ljudi svojoj volji.³⁸ Međutim, to nije i njegov slučaj, on se već kao dječak opredijelio za slobodu, te „Sloboda“ i „Čovjek“ postaju njegovom krilaticom, a dovoljno se prisjetiti da je sloboda ono za što se bori suvremeni pikaro. Početak njegovih avantura započinje odlaskom u sjemenište kojim je izbjegao vojničku službu: „U prošlosti su za siromahe, osim motike, postojala samo dva puta: crveno ili crno: vojnik ili svećenik.“³⁹ Odabравši put crne mantile nije mogao prevariti ono što je u njemu, njegov iskonski i urođeni talent pisanja. Raos nakon životne odluke počinje nailaziti na sve češća odbijanja i odbacivanja koja ga neće zaobići ni u nešto udaljenijoj književnoj karijeri. Prvi je bio pokušaj izbacivanja iz gimnazije koji nije bio uspješan jer je njegov profesor intervenirao. Slijedilo je prvo ozbiljno izbacivanje. U šesnaestoj godini je izbačen iz sjemeništa jer je pogledao film *Optužujem (J'accuse)*, film o aferi Dreyfus. Nakon toga, Raosa je otac još kratko vrijeme financirao, a zatim je ostao prepušten splitskim ulicama:

„Izbaciše me iz sjemeništa, izbacili bi me i iz gimnazije da ne bi profesora Lopičića, izbacili me iz nekog izdavačkog poduzeća kao trgovačkog putnika zato što sam zarađivao direktorovu trostruku plaću, izbacili me iz Statističkog ureda, kao prekobrojna, izbacili me iz Arhitekture da bi nekom momku poboljšali mirovinu. Iz Nakladnog zavoda Matice hrvatske, kako ti je poznato, izbacih se sâm, jer sam stao u obranu nekog koga su izbacivali.“⁴⁰

Taj put od kamenjara djetinjstva, u koji je Raos žustrljivo zaljubljen, pa dalje putovima pipničara, perača posuđa, učitelja, novinara, „švercera“ Raos se vraća u nesigurno krilo književnog svijeta kojeg iz svoje perspektive vidi kao obećanu zemlju. Koliko mu je životno iskustvo pomoglo u tom nemirnom svijetu izrekao je jednom prilikom:

„Kad čovjek usmjeri sve svoje sposobnosti određenom cilju, onda mu i najneznačajnije životno iskustvo uvelike pomaže... Ja sam sa svojim bićem, sa svom svojom ustreptalom strašću neprestano u voljenoj igri.“⁴¹

³⁸ Prema: Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 169.

³⁹ Isto, str. 159.

⁴⁰ Isto, str. 176.

⁴¹ Isto, str. 160–161.

Iz cijele igre, oplemenjen dodatnim iskustvom, Raos izlazi kao oformljena ličnost spremna za životne zamke. Isti taj prirodni svijet rodnog sela, svijet u kojem se priroda, ma koliko škrt i okrutna, osipa u artifičijelnoj atmosferi sjemeništa za kojeg se odlučuje kao iduću stepenicu na putu do životnog cilja, njegova sloboda biva zamijenjena zaprekama, prostor zidovima, iskrenost taktičkim licemjerjem. U tom istom malom dječaku iz Medova Doca teče krv pustolova, njega krasi narav pikara i zato sigurnost žrtvuje za slobodu siromaštva, a izbačen iz čistilišta našao se u paklu gdje se nešto sam prehranjuje, a nešto živi od milosrđa. U tom svijetu pijanaca, propalica, prostitutki, prosjaka, i raznih drugih pitoresknh junaka kakve je uvijek lako naći na dnu, on otkriva naličje svijeta koji mu je do tada bio skriven.⁴² Svi ovi tipovi lako se prepoznaju u njegovom romanu *Prosjaci i sinovi* i autobiografskoj trilogiji *Vječno žalosni smijeh*. Pad, čak nešto što bi se moglo smatrati moralnim porazom u nijednom segmentu neće obeshrabriti Raosa. On sve postojeće prepreke i nedaće prihvaća kao posljedicu nečije volje, nečeg što se lako da imenovati, a to je providnost. Povrijeđen više nego razočaran, Raosov literarni dvojnik konačno otkriva da mu je sloboda važnija od sigurnosti i život prihvaća kao pustolovinu punu zavodljivih opasnosti, a nije li to srž pravoga pikara?

Osim autobiografskog elementa i načina poimanja slobode, još je jedan pikarski element neizostavan u poimanju Raosa kao pikara. To je hrabrost da se suprotstavi tadašnjoj šablonskoj ideologijskoj represiji koja je imala cijeli popis normi kako pisati i na taj način rušila doživljaj književnosti kao kreativnog čina. Osim toga, iako obučeno u alegorijsko ruho, Raos itekako na svojim stranicama djela donosi realno društveno i političko stanje provocirajući elitistički državni vrh. Time ispunjava uvjet panoramskoga pregleda društva što se ponajbolje reflektira u *Prosjacima i sinovima* kao stoljetnoj kronici života Imotske krajine. Zahvaljujući tome Raos zadobiva status marginaliziranog pisca kao i njegovo djelo.

Marginalizacije umjetnika mogu biti različite naravi. Ponekad se one kriju u područjima izvan dohvata samih umjetnika koji po naravi svojega zvanja trebaju djelovati kao neka vrsta kolektivne savjesti društva, pa nisu baš uvijek poželjni ljudima na položajima, dok su ponekad ti uzroci makar samo djelomično prisutni i među samim kreativcima, koji su često samozatajni ili nemaju smisla za vlastito nametanje okolini, za pribavljanje novca, ili jednostavno za to ne mare. Usprkos svim svojim nastojanjima da situaciju promijene, silom prilika ostaju izvan matice glavnih kulturnih gibanja i stvaraju gurnuti na marginu, poput

⁴² Prema: Branimir Donat, „O romanima Ivana Raosa“, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 345.

Ivana Raosa.⁴³ Što je toliko zasmatalo kritici da je Raos gurnut na sam rub? U razdoblju dok je djelovao, književni pripovjedni izraz je bio sve više fasciniran stilizacijom i instrumentacijom pod utjecajem dometa moderne tehnike pripovijedanja koje je karakteristično za moderniste sa zapada. Raos, iako u početku sklon takvom stilu, ubrzo napušta neke od svojih modernističkih preokupacija i žanrove s podosta fikcionalne mimikrije stvarnosti zahvaljujući autobiografskoj trilogiji *Vječno žalosni smijeh* i ponajviše romanu *Prosjaci i sinovi*. I dalje ostaje pitanje što ga je marginaliziralo jer je općepoznato da naklonost egzistencijalističkom, tehnika struje svijesti i subjektivne preokupacije vode na crnu listu, a Raos ih je odbacio i okrenuo se realizmu koji itekako odgovora socrealizmu jer je najpodatniji za promoviranje različitih parola o „radostima života“. Ipak, Raosov realizam se nije spuštao na nivo socijalističkog realizma niti je upao u vrtlog avangardnog kovitlanja pomodnih stilskih tendencija, koje su mnogi prihvaćali, a nisu bili sposobni stvaralački asimilirati njihovu složenost, što izražaja, što stila. On stvara svoj individualni realizam, daleko od recepture socijalističkog realizma i društvenoj narudžbi vremena. Oslonjen na tradiciju lako održava komunikaciju s publikom i u granicama svoga moderniteta itekako ostaje čitljiv, a o tome svjedoči i broj prodanih primjeraka. Ipak je to „individualno“ zasmatalo tadašnjoj općoj socijalističkoj hipokriziji. Dotaknuo se Raos u *Prosjacima i sinovima* i problemskog hrvatskog pitanja, kroz legendu koju su svećenici prenosili puku, o Zvonimirovoj, odnosno Božjoj kletvi zbog koje Hrvati ne mogu imati svoju državu, te će samo mijenjati i tražiti gospodare tuđih jezika:

*Hrvati opet nikad svoju zemlju ne izgubiše, ali u nju neprestance tuđe gospodare dovađahu i služahu im. Kraljevi njihovi bijahu i tlačitelji njihovi, te im počesto nijekahu ne samo zemlju, već i ime i jezik i narodnost samu.*⁴⁴

Ovakva pitanja hrvatske državotvornosti i tematizacije netom prije spomenutoga hrvatskog pitanja izazvale su zabranu pisca, romana i serije koja je nastala pod redateljskom palicom Antuna Vrdoljaka. Ponovno je emitirana 1983. i 1984. te je i tada izazvala politička komentiranja i cenzure. Raos je postao tako jednim od književnika s „crne liste“, javno je marginaliziran, te između 1973. i 1976. godine surađuje samo u *Modroj lasti* i *Glasu koncila*. Raos dakako neće povijesne događaje doslovno prikazivati, ali će neizravno, kroz dogodovštine svojih junaka po zagrebačkim ulicama i krčmama, izvanredno točno i duhovito

⁴³ Prema: Božidar Prosenjak, *Lice i naličje hrvatske kulture*, Vijenac, 2012., br. 389, (22. 8. 2012.), http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac389.nsf/AllWebDocs/Setnja_po_margini, (pristupano 14. listopada 2015.)

⁴⁴ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 169.

prikazivati društveno i političko stanje u različitim vremenima i državama, od Monarhije do stare i nove Jugoslavije.

Navedene stavke su ključne za pronalazak pikarskih elemenata u romanu *Prosjaci i sinovi* iz razloga što je Raos pravi primjer suvremenog pikara u kojem se suprotstavljaju, ali i isprepliću dvije karakteristike u formiranju tematske strukture. Poticaj mobilnosti i potreba za istraživanjem i sudjelovanjem razvijaju onu njegovu osobitu individualnost i otpor vanjskim uvjetima koji sredstvima materijalnoga i duhovnoga pritiska djeluju na stanje svijesti i sami moralni integritet, a druga karakteristika se pak bavi preispitivanju svijeta u nama i onakav kakav on uistinu i jest.

5. *Prosjaci i sinovi* – (neo)realistički ili (neo)pikarski roman

U pokušaju da se nešto jasnije odredi žanrovska tipologija *Prosjaka i sinova* najlogičnije je posegnuti za zaključkom da je riječ o sinkretističkoj prozi. Bitno je raščistiti nejasnoće između neorealističkih i neopikarskih elemenata u ovom romanu jer bez takve podloge nije moguće uopće i pričati o liku koji nosi ulogu pikara. U romanu pomoću pikarskih odrednica stvara se specifičan mitologijski funkcionalizam unutar romana, a stvoriti mit, u ovom slučaju „mit o Imoćanima“ je najveći kompliment koji jedan pisac može dobiti jer samim tim priča postaje živa i u aktualnom vremenu, ali i u onima koja slijede. S druge strane zaokupljenost pitanjima suvremenog života u urbanim, građanskim sredinama, od zalaska u jedne od najsiromašnijih dijelova gradskog predgrađa do analize građanske klase, ali i neizostavnih malograđanskih grupacija koje su se najčešće sastojale od bezimernih ljudi, prosjaka, radnika, sitnih trgovaca do najviših društvenih krugova često je prikazivana pomoću naturalističkih i realističkih stilskih postupaka.⁴⁵ Neke od tih pojava prisutne su i u Raosovu romanu. Ono čime će se upotpunjavati pikarski žanr s realističkim je uvođenje groteskno-humorističkih postupaka čiji je najbolji predstavnik sam pikaro. Žanrovski model pikarskog romana podrazumijeva realističko mimetički način obrade teme i likova. Koliko se upotpunjuju, ali i razlikuju bit će prikazano u nastavku rada.

Realistični sloj je lako uočljiv, te obiluje i folklornim slojem, a on nadalje stoji u ulozi simboličke strukture i na taj način služi za pokrivanje nečega što u tadašnje doba nije bilo dozvoljeno. Raos upliće čitatelja u svoj vlastiti individualni zavičajni mikrokozmos, u svijet

⁴⁵ Prema: Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti XX. Stoljeća: Razdoblje sintetičkog realizma (1928. – 1941.)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009., str. 85.

duhova, vila i raznih bića koja su ostala još u tragovima narodne usmene književnosti, priča i legendi. „Raosov literarni sluh se nije dao iskvariti pomodnom naracijskom digresivnošću i rušenjem vrijednosti umjetničkog duha tradicije.“⁴⁶ Jednostavno, Raos prihvaća ono što je u hrvatskoj pripovjednoj tradiciji najbolje. Nije iznevjerio ni štiva⁴⁷ iz svojih gimnazijskih srednjoškolskih vremena, te je težio veritističkim sadržajima i svježoj narativnoj strukturi kao i motiviranošću sociološkim i psihološkim čimbenicima. Veritizam je čest pojam koji se prepisuje Raosovom romanu, što u opisu likova, što u zavičajnosti ili elementarnosti. No, dubljom analizom takav navod je često kontradiktoran sam sebi jer nije moguće staviti autobiografizam i verizam u zajednički kontekst. Poznato je da veritistički zadatak ima namjeru otkriti prave, a ne prividne uzroke nekog događaja. Isto tako velika je angažiranost verizma bila u tome da bude objektivna književnost, a to automatski isključuje i lirske i autobiografske elemente. Jedina poveznica bi bila unošenje pučkog sociolekta čime se i Raos služi. Ipak, ono što Raosa može okarakterizirati kao realističkog pisca je njegovo fabuliranje zavičajnosti i autobiografizma kroz koje je pokazao svu svoju stvaralačku nadarenost. Zavičajnost biva Raosov cilj, a nikako povod stvaranju. Njegovo djetinjstvo je bilo pikarski smiješni i tragični doživljaj, a uz topli plamen autobiografizma sve je bilo i življe i istinitije. Nadalje, i lirizam i elementi humora podjednako ublažavaju grotesknost radnje i izmiruju poneko raspoloženje, a tomu pridonosi i pikaro. Ono u čemu se može očitati objektivnost je Raosov pristup likovima. On posjeduje poseban dar objektivnog slikanja samih ljudi, ali i sudbina koje im pripadaju i koje su neumoljive u svakom kontekstu. Da bi tu težinu života donekle kamuflirao posegnut će za simpatičnom parodijom u svrhu razotkrivanja međuljudskih odnosa. Za njom poseže isto onoliko koliko i za ironičnim i humorističnim osvjetljivanjem likova. Povrh svih tehnika kojima se služi, njegovi likovi su promatrani kao zbiljski ljudi s individualnim karakteristikama koji u svojoj dubini imaju naturalističku pozadinu

⁴⁶ Nedjeljko Mihanović, „Neorealistička struktura u Raosovom romanu *Prosjaci i sinovi*“, u: *Raosov zbornik I*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, glavni urednik Mladen Vuković, Imotski, 2005., str. 182.

⁴⁷ Čitao je Kumičića, Šenou, Gjalskoga, Leskovara i Begovića. U razgovoru s Vlatkom Pavletićem pripovijedao je o tome kako je u sjemeništu bio predmet ruganja svojih vršnjaka koji su ga ponižavali zbog njegove odrpane odjeće neugodna mirisa i zato ga neprestano zaobilazili u širokom luku. Svojom poznatom domišljatošću, stao je tome na kraj slagavši da je August Šenoa rođak njegove bake Kate. Smatrao je to potpuno legitimnim s obzirom da mu je ona čitavo djetinjstvo pripovijedala Šenoina djela. Da ne bi iznevjerio svog „dalekog rođaka“ počeo je pisati, isprva pjesmice, a poslije i prozna djela. Nakon što je zaradio svoj prvi pljesak napisavši, priredivši i odglumivši svoju prvu dramu sa šesnaest godina, shvatio je da je to njegov put – put pisanja, glume ili režije. I nijedan pljesak poslije nije se mogao mjeriti s tim pljeskom. Već se tu vidio Raosov pikarski duh snalažljivosti.

strasti i fizioloških nagona, a nikako ih se ne smije promatrati kao stilizirane figure.⁴⁸ Osim navedenih odlika realističnog unutar romana vrijedan spomena je i Raosov specifični „intuitivni unutarnji realizam.“⁴⁹ On se ne bavi imitacijom već opservacijom koja ja potpomognuta onim što je i iskonski, ali i intuitivno u njemu. Osim realističke koncepcije prisutna je i koncipirana epska tendencija kao i moderni način pripovijedanja.⁵⁰ I kao posljednje, ali ne i najmanje bitno, neorealistička je odlika ona koja se manifestira u Raosovu jeziku koji je vrvio elementima kao što su arhaična pučka simbolika, narodna predaja, poezija, narodne bajke koje su svojim maštovitim zapletima svakako godile Raosovoj mašti, dijalozima puni poslovičnosti, narodne mudrosti, ironije, humora i zaigranosti. U realističkom ruhu ostaje panorama sudbine nagona, siromaštva, zaostaloga i primitivnoga života, elementarnog pokretača, sve vedre i sumorne epizode koje je Raos postignuo poetičkom umjetnošću stilske jezgrovitosti u kojoj doživljava svoju vlastitu zrelost:

„Ja sam uglavnom realist, dakle, pisac koji nastoji što vjernije stvarnu istinu precrtati i ogrnuti je malo ljepšim ruhom umjetničke istine. Pa i u tom mom realističkom stvaranju vidljiva su dva pristupa: iz gole mašte uzeti i ljudi i događaji, izravno trgani iz života.“⁵¹

Svoj odnos prema mašti je uvrstio i u naslov petog poglavlja unutar djela *Prosjaci i sinovi* određivši tim i tematsku okosnicu i nit vodilju: *Ako nam oduzmeš maštu čime ćeš nas zaodjenuti.*⁵²

Ipak, koliko god da su likovi realističko gledano stvarni, rese ih dva karakteristična svojstva, a to su lukavost i pokretljivost. Ta dva svojstva jasno pripadaju pikarskim elementima. Nije to jedini razlog zašto je korist prevagnula na stranu pikarskih obilježja. Krenuvši već prije od likova, da se spoznati pseudobiografska perspektiva koja se reflektira u više pikarskih likova, ali svoj konačni odraz sagledava u inačici jedne svijesti. Što se tiče kompozicije, ona je linearna s mnogobrojnim epizodama koje povezuju glavni likovi, ali labavo. Prisutna su tri prekida koja tematiziraju svjedočanstva od koja su dva u prvom dijelu, a jedan u drugom dijelu romana. Prisutan je i panoramski pregled društva i to kroz stoljetnu kroniku života u Imotskoj krajini. Vezano uz to, neistinito bi bilo tvrditi da *Prosjaci i sinovi* nisu roman o životu u Imotskoj krajini jer upravo kroz tu zavičajnost Raos dotiče sfere

⁴⁸ Nedjeljko Mihanović, „Neorealistička struktura u Raosovom romanu *Prosjaci i sinovi*“, u: *Raosov zbornik I*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, glavni urednik Mladen Vuković, Imotski, 2005., str. 183.

⁴⁹ Isto, str. 186.

⁵⁰ Isto, str. 187.

⁵¹ Prema: Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 170.

⁵² Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 90.

univerzalnosti bez koje je nemoguće čitati ovaj roman. Edukacija, uloga Božje providnosti, a isto tako i sami obiteljski odnosi su upravo ono što se osjeća kroz gotovo sve retke štiva i time roman postaje još korak bliže pikarskome. Može se govoriti i o kaotičnome svijetu romana i doživljavanju svijeta kao pozornice *theatrum mundi*. Zadržavanje i inzistiranje na spomenutim pojedinim obilježjima nije toliko razrađeno jer u nastavku rada se donosi dosta detaljniji pregled koji će prodrijeti u samu srž pikarskog lika i pomoći u načinu čitanja ovog pikarskog romana, te pojednostaviti problematiku analize osobina pikarskog žanra u odnosu na stariju španjolsku tradiciju, noviji pikarski roman koji se susreće u 18. st. te naposljetku sami neopikarski roman 20. st. Kao završna riječ ovog poglavlja i sagledavanja romana *Prosjaci i sinovi* u kontekstu realizma otkriva se određena specifičnost, a to je otklon od realističnog šablonskog opisa prijelaza iz sela u grad. Ivan Raos pred čitatelje prostire jedan cijeli proces u kojemu selo i njegovi stanovnici prodiru u grad i svojom lukavošću vraćaju mu sve udarce. Tako i samo selo poprima određenu pikarsku dimenziju.

6. Pikari Imotske krajine Kikaš, Potrka i Matan Drugi

Prateći i proučavajući djela hrvatske književnosti nije teško uočiti da se rijetko posezalo za odabirom pikarskog načina pisanja. Ukoliko se sagleda noviju hrvatsku književnost takvih je primjera nešto više. Razlog tomu je što se ovakav žanrovski model mogao idealno iskoristiti za alegorijsko iskazivanje nezadovoljstva, što društvenih, što političkih, što međuljudskih. Sve je to vidljivo i u Raosa. U ovom dijelu rada naglasak je na glavnim likovima, stupovima djela *Prosjaci i sinovi*, Kikašu, Matanu Potrki i Matanu Drugom. Obraditi će se sva obilježja koja su zaslužna da im se dodijeli status pikarskog lika i uloga u stvaranju specifičnog mitologema.

U ovom dvodijelnom romanu radnja započinje na Malu Gospu 1878. godine, crkvenom propovijedi don Pavla koji kao i svake godine u nju umeće priču o prosjaku Lazaru koji se nađe pred vratima gavana. Ova parabola nije u nikojem kontekstu slučajna. Njena funkcija je ta da se njome blagoslivljaju župani ili ti ga prosjaci od zanata koji uskoro moraju poći na poslovni put. Poslovni put je ruta kojom prosjače i koja se proteže od Zapadne Hercegovine i juga Bosne, a zatim slijedi preprodavanje robe po otocima i samoj obali. Uz to, održana je riječ i za nadničare. Nakon funkcionalnog uvoda u roman, slijedi upoznavanje

čitatelja s glavnim likovima pikarske epopeje⁵³, obitelji Ike Špalatrina ili ti ga poznatijeg Kikaša, starješine i glave kuće. S obzirom da autor nudi vremensko razdoblje od sto godina u Imotskoj krajini, čitatelj će se upoznati s tri naraštaja Kikaševe obitelji koji su se hranili s torbom na ramenu. Njihov prosjački zanat se počinje modificirati s obzirom na socijalno-ekonomske društvene promjene: Kikašev domišljati unuk Matan postaje torbar, pa galantar u Zagrebu i drugim europskim gradovima, a nakon Drugog svjetskog rata Matan Drugi postaje krijumčar. Jasno je da je djed Kikaš i nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije nastavio s tradicionalnim prosjačkim zanatom svoga roda, te na taj način uspješne produktivnosti postaje životni uzor svome unuku. Treba znati kako zaraditi kruh naš svagdašnji, bez znoja i lopate. Matan nasljeđuje djedovo umijeće snalaženja u životu koristeći se glavom na ramenima, a ne manualnim radom. S Matanovim odrastanjem, razvija se i obiteljski talent. Kikaša i Matana, kao i cijelu njihovu lozu, povezuju neuništiva i nasljedna prosjačka torba. Ipak, kako vrijeme odmiče, javlja se potreba za promjenama i prilagodbama u samom prosjačkom zanatu pa se tako i sam Matan s vremenom razvija. On postupno obogaćuje obiteljsku tradiciju novim oblicima zarade s ramena, bježeći od sirotinjskog načina života. Zahvaljujući svojoj izuzetnoj inteligenciji i snalažljivosti, Matan iskorištava situaciju i kreće u osvajanje novih tržišta. Čovjeku njegovog kalibra ništa ne može zapriječiti put, budući da se radi o prilično lukavoj i snalažljivoj osobi čija su najbolja oružja njegov um i dar govora. Čovjek poput Matana ne dopušta čak ni Drugom svjetskom ratu da mu pomrsi račune. Tamo gdje drugi pokleknu Matan vidi priliku, ideju i korist. On u svakoj novoj zapreci ne vidi nepriliku, već novi izazov, priliku za novo napredovanje, preoblikovanje zanata, odnosno modifikaciju. I na neutralnim područjima poput švicarskog tla, njegove ruke ne ostaju vezane. Njegovo umijeće švercanja u tom trenutku doseže novu razinu, a sam Matan se ponovno mijenja. Postavši torbarom i pokućarcom, s naprtnjačom na ramenu preprodaje tekstil po Slavoniji i Srijemu, a usavršivši se dodatno, postaje galantarom koji metropolom i europskim gradovima prenosi na trbuhu trgovinu s potrošnom robom.

Potrkin nasljednik simboličnog imena Matan Drugi, galantarski posao zamjenjuje unosnijim, i to krijumčarenjem unosnije robe kao što su najlon čarape, dolari, zlatnici i „dojč marke“. Uz to, na ljubavnom polju su jednako nestašni kao i na poslovnom. Varanjem i nepoštivanjem svoje „sile nečiste“ oblikuju svoj lik i na drugim razinama. Matanov lik je zapravo sve, samo ne statičan i dosadan. Njegov život je niz dogodovština bez pauza i odmora koje ujedno poprimaju lirsku, tragičnu i komičnu notu, baš kao u pravoga pikara. Raos nudi i

⁵³ Prema: Ana Lederer, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1998., str. 166.

praćenje pradjedovske predaje o namicanju kruha sa ramena koja umire s vremenom iz razloga što to isto vrijeme donosi i neke nove okolnosti koje Imoćane prisiljava na gastarbajterski rad, što se da iščitati u posljednjem poglavlju romana. Kroz tehniku prosjačkog zanata koja se održala zahvaljujući lukavosti, dosjetljivosti, maštovitosti i ponajviše okretnosti jezika svojih profesionalnih podanika, Raos je kreirao mitologem o naravi tipičnog Imoćanina koji je reflektirajući odraz karaktera glavnih likova. Nalaze se u mnogim situacijama od kojih je svaka za sebe zanimljivi performanse, improvizacija snalaženja u kojoj se iskušava dar laganja kao glavnu vrlinu u školi preživljavanja.⁵⁴ Ovaj kratki siže je najosnovnija fabularna nit oko koje se granaju bezbrojne epizode, događaji i literarni rukavci, a već i u kratkim crtama o djelu vidljiva su obilježja kretanja, lutanja, nemirnog i snalažljivog duha glavnih likova, brzog i okretnog jezika i izuzetne inteligencije. Osim fiziološke gladi, prisutnija je ona životna. Ljudi kojima je priroda nametnula tešku izolacijsku stvarnost i otežane uvjete postaju lakše opsjednuti materijalnim dobrima i potrebom za mir i sigurnost, negoli ljudi koji su imali sreće s mjestom rođenja. Matan Potrka koji je napunio tek 14 godina svjestan je kako mu je upravo torba ta koja otvara put u veliki, bijeli svijet, u život. Sagledavajući kroz gledište aktancijalne razine⁵⁵ mladi Potrka stječe zrelost vrlo rano kao što i otkriva duboke spoznaje unutar sebe o svijetu koji ga okružuje, ali i ljudima. Kao i prijašnji pikari, osuđen je sam na sebe i kao takav kod njega nije postojala prisutnost spontanosti u prelasku sa stepenice djetinjstva u odrasli svijet, to se događalo strelovito. Život ga baca u bespoštednu bitku u kojoj se nema vremena postupno sazrijeti. Spomenuta pseudobiografska odlika unutar pikarskog žanra zrcali se ponajviše u Matanu Potrki koji ima dosta dodirnih točaka s Ivanom Raosom. Potrka, iako okružen mudrim Kikašem, svojim uzorom i sinom uzdanicom Matanom Drugim, zauzima mjesto najdominantnijeg pikara u romanu s ključnom ulogom. Po svojim osobinama on je mudar, osobenjak, lukav, nestašan, intelektualno nadmoćan, praktičan i samopouzdan čovjek. Ovim osobinama pečat je dala životna škola kroz koju je morao proći. Potrka je sebi prišio i poslanje na ovozemaljski svijet, a kao životni poziv prihvatio je ulogu Mojsije⁵⁶ koji ima zadatak izvesti narod iz pustinje, samo on u ovom slučaju izvlači svoje Imoćanine iz društveno bolesne atmosfere propagirajući povratak onom iskonskom: *Ali Potrka, koji se sve do tog strašnog dana osjećao izbaviteljem i Mojsijem...*⁵⁷ Dotaknuvši ulogu Mojsije koji vodi svoj narod kroz pustinju korisno je spomenuti i pojam lutanja,

⁵⁴ Prema: Ana Lederer, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1998., str. 166–167.

⁵⁵ Najčešće ju karakterizira siromaštvo i jednoobratnost aktanata.

⁵⁶ Prema: Miljenko Buljac, „O nekim antropološkim i sociološkim sastavnicama Raosova romana *Prosjaci i sinovi*“, u: *Osmi kijeovski književni susreti: [posvećeno Ivanu Raosu]*, Pučko otvoreno učilište Invictus Zagreb, glavni urednik Stipan Matoš, Zagreb, 2009., str. 117.

⁵⁷ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 628.

odnosno kretanja. U prvom dijelu romanu veća je orijentiranost na škrti kamenjar Zabiokovlja u kojem se preostalo spašavati nadničarskim radom ili prosjačenjem, dok u drugom dijelu Raos napušta svoj uži zavičaj. Napuštajući uži zavičaj i negdašnji prostor kretanja prosjaka (Zabiokovlje s Imotom i Bekijom, Makarsko primorje, otok Brač i zapadni dio Hercegovine), Potrka, ali i Matan Drugi, dijelom iznevjerivši plemenske zavjete postavši galantarima, krijumčarima i namjernicima na ulicama i trgovima, svoje turneje nastavljaju u Sarajevu, Rijeci i Zagrebu, a kasnije i na inozemnim relacijama kao što su Prag, Berlin, Hamburg, München, te Nizozemska i Belgija. Lutanje im je sudbina: *Putovati, putovati, putovati... i nikad kraja tom Božjem putu po toj općinjenoj zemlji. Stoga je i sve to naišlo, i krv, i grijeh.*⁵⁸ Kretanje kao zrcalo nemirnosti pikarskog duha u suvremenom pikarskom romanu će se projicirati u putovanja kao uzrokom potrage za smislom života. Ovakvom principu će biti vjerna „beat generacija“.⁵⁹

Potrka ima osobine veseljaka, zajedljivca i nikad nema povjerenja prema nikomu. To je ono što mu je urođeno. Sve to može zahvaliti svom iskonskom i prvom učitelju, djedu Kikašu od kojeg dobiva najvažnije savjeta nužne za preživljavanje:

*Gdje ćeš uvrijediti dobra čovjeka, gdje ga ožalostiti! Sokole moj, po nekakvoj priči i milosrdnu srcu ljudskom, možeš odmah ovdje leći i krepiti. - Što nam je onda činiti? - Počešati moždane i sve džepove napuniti smicalicama, i uvijek novim i novim... Kali se, sinko, i zanat mi kuj!*⁶⁰

U obilježjima je spomenuta edukacija pikara koju stječe tijekom svoga putovanja ili od slučajnih prolaznika ili uči na vlastitim pogreškama. U ovom romanu sva tri pikara su učitelji jedni drugom, bez obzira na generacijsku razliku. Osim već nabrojanih, u pikarska obilježja spada i laskanje koja su najbolje vidljiva u epizodama prosjaka na terenu, kada svakog kršćanina zovu gospodarom, a Turka svijetlim begom. U pojedinim trenucima pikari su odlični psiholozi s razvijenom intuicijom. Osim toga skloni su jako brzo savladati strani jezik koji će im koristiti na njivama Božjim.⁶¹ Ujedno sve Kikaševe osobine koje bi se smatrale manama, on ih predstavlja kao vrline, radilo se tu o narcisoidnosti ili samoljublju. One uvijek imaju svoju funkciju. Poslužile su kao model ponašanja kojeg će prihvatiti i Matan Potrka i

⁵⁸ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 71.

⁵⁹ Primjeri u hrvatskoj književnosti su Antun Šoljan (*Kratki izlet, Izdajice*) i Goran Tribuson (*Polagana predaja*)

⁶⁰ Isto, str. 40

⁶¹ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 152.

Matan Drugi: „Inače, sva će trojica, poput pikara Lazarilla, imati isti optimistični i vitalni stav prema svijetu: Ljudi su glupi i zli, ali život je ipak zanimljiv i lijep“.⁶²

Pikarska spoznaja da su ljudi licemjerni i egocentrični i da je svijet taj koji je hladan, grub i okrutan potječe od najranijih verzija ovoga žanra. Raosovi pikari i uloga koja im je nametnuta od strane pisca, a to je prosjaštvo, posjeduje odlike sukladne tomu: inteligencija, lukavost, sposobnost prilagodbe u novim situacijama i mjestima, pretvaranje, nošenja maski. Edukaciju stječu na način da svaka osoba koju sretnu na svom putu postaju svojevrсни učitelji životne škole koja je na kraju krajeva najvažnija diploma u okrutnom i promjenjivom svijetu. Specifično za Raosove pikare je to što oni nadmudre „učitelje“ i koriste njihovo znanje protiv njih samih. To odaje i želju za natjecanjem i protivnikom, jer želja za dokazivanjem je jača ukoliko postoji zdravi natjecateljski duh i skoro u istoj mjeri dobar protivnik. U tom trenutku egzistencija i ekonomski profit nisu jedini motivi jer ovi pučki prepredenjači moraju naći još jedan ključni motiv za nadigravanje. Tako će Kikaš odmjeravati snage s družinom Škilje iz Zagvozda, a Potrka svog Škilju pronalazi u židovskom trgovcu Šalomu dok ga Matan Drugi nalazi u Dektivi koji ga nikako ne uspijeva uhvatiti u krijumčarenju. S Matanom Drugim završava loza Kikaševa iz razloga što nije imao potomke. Time simbolično završava era „biznisa“, većina stanovnika Imotske krajine odlazi u gastarbajterstvo i naposljetku završava i rivalstvo između Dektive i Matana. Na kraju romana, njih dvoje se vraćaju zagrljeni u svoj neprepoznatljiv kraj, a time Raos i završava svoju kroniku simboličnim gubitkom prave srži čovjeka gdje se najjasnije vidi u Matanovu mučnom solilokviju na groblju svojih predaka:

I zagrljeni tako, kao dva prozebla bršljana i dva uboga druga, usiljeno živahnim, pa ipak dobrano staračkim hodom napustiše groblje i zaputiše se prema zadružnoj krčmi u starim Matanovim dvorima. A kad malo odmakose od vječnog počivališta, zaojkaše, zagangaše, zagrcaše:

*Oj, starosti, ti si svemu kriva:
nesta Matan, nesta i Dektiva*⁶³

7. Mitsko-kulturna funkcija Raosovih pikara

Najveći kompliment koji bi jedan književni povjesničar mogao dati djelu kojeg proučava je taj da ga nazove mitom. Jedan književni mit može steći izvjesni kulturni kontinuitet, a isto tako može zadobiti i sudjelovanje čitatelja u kontinuiranome procesu. Slična situacija je i s književnim ugovorom između pisca i djela. Ovakav status određenoga načina

⁶² Ana Lederer, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1998., str. 171.

⁶³ Ivan Raos, *Prosijaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 798.

življenja ili ideala mogu uvelike utjecati na samorazumijevanje stvarnoga pisca kao živoga čovjeka. Tu se može dodati zgodna usporedba koja je zamijećena među pikarskim odlikama, a tiče se pseudobiografskog elementa. Čim se pikarskom mitu približava s piščevog stajališta, taj mit je povezan s piščevim poimanjem njegovog šireg značenja.⁶⁴ Raos je kreirao mitologem o naravi tipičnog Imoćanina koji je reflektirajući odraz karaktera glavnih likova. Često se i danas kroz priču Imoćane poistovjećuje sa snalažljivim i lukavim ljudima s obzirom na vrtoglave uspone. Tim usponom stvorili su kod pojedinaca podijeljene komentare.

Ivan Raos se svojim romanom *Prosjaci i sinovi* vratio retrospektivno u svoj zavičaj, njegovu nepresušnu muzu inspiracije, a odabirom vremenskog perioda od gotovo sto godina, točnije od 1878. do 1970.-tih vraća se i u povijesni milje. Portretirajući ljude Imotske krajine, surove, otporne u svakodnevnoj borbi za голу egzistenciju koju dodatno otežava goli kamen i krš, ljude koji su prisiljeni krenuti u prošnju po područjima susjedne Hercegovine i otocima Dalmacije, Raos nije imao na umu samo opisati etnografske elemente, već je zakoračio u mitsku svijest i nesvjesno joj dao da se provuče kroz svaku nit djela:

„Oslikao je tako galeriju izvanredno uočenih likova, istodobno otkrio neke mehanizme koji ovom žanru jamče autentičnost, zabavnost i pripovjedačku komunikativnost... nesvjesno je pustio da pričom kormilari mitska svijest.“⁶⁵

Već u samom početku romana autor seže do vremena koja su isto tako mitska, u kojima hajduk Prpa započinje svoj rod koji će se granati u četiri naraštaja. Raos nije uzimao povijest kao oružje kojem će se suprotstaviti sadašnjosti kako su u tadašnje vrijeme radili određeni krugovi pisaca tematizirajući svoja djela kroz novu inačicu povijesnoga romana, novopovijesni roman, ali i u drugim žanrovima romanesknog pisanja. Kroz rod Kikašev uzdignuo je svoje materinsko vrelo, svoj ljubljani kraj i svaki dio te povijesti koja mu je satkala zavičaj nagradio je nostalgičnim spominjanjem tradicijskih običaja i narodnog imotskog blaga. Poštovao je povijest takvu kakva je. Osim u odabiru vremena, „mitsko“ se susreće u Kikaševim riječima na početku romana za vrijeme propovijedi. U tom trenutku sebe je uzdigao na pijedestal rekavši kako njegove riječi otključavaju sva vrata. Kroz način na koji je Kikaš to prezentirao predstavio je sebe kao pravog pikara i šaljivčinu. U tom govoru nazire se svakako i mitsko-simbolični sloj i status degradiranoga vladara koji doseže same inicijacije da se čak prozove i bogom. Nadalje, prizor uvježbavanja glumačkih umijeća Kikaševe

⁶⁴ Prema: Claudio Guillén, *Književnost kao sistem: Ogleđi o teoriji književne istorije*, Nolit, Beograd, 1982., str. 96–97.

⁶⁵ Branimir Donat, „O romanima Ivana Raosa“, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 351.

prosjачke škole u kojoj ih on kao režiser upućuje u tajne zanata je u biti prizor „drevnog mima“⁶⁶ i taj isti mim se provlači tijekom cijeloga romana, ali u drugim inačicama, a čitatelj se opet nesvjesno uvlači u igru jer biva nazočan obnovi i provjeri tradicije koja je zajednički nazivnik svakom poglavlju ovoga romana. Uistinu, tehnika glume se može i naučiti i uvježbati, ali postati majstorom svoga zanata, u ovom slučaju prosjačkoga, ipak je potreban urođeni talent koji uključuje i procjenu i snalažljivost u određenim situacijama, a sve bi to ipak bilo nezamislivo bez idućih karakteristika: imaginacije na prvom mjestu i to ne samo misaona već i jezična, zatim lukavosti, dosjetljivosti i pronicljivosti. Čija li su ovo obilježja negoli pikarska? Na ovaj način Raosovi likovi su svojevrsni „nositelji zadane žanrovske maske pikara“⁶⁷ sve do kraja romana. Lik Kikašev i omiljenog mu unuka Matana Potrke, iako oblikovani kao različiti karakteri, ali i različiti predstavnici svojih određenja (naturalnog i rodbinskog i kapitaliziranog) ne mogu pobjeći od svojih pikarskih maski. Realistički sagledano može ih se promatrati stvarima, ali su isto tako utemeljeni prema mitskim načelima kao predstavnici životnog pragmatizma i pučke mudrosti.

Od ostalih čimbenika mitske podloge valja i izdvojiti temu prosjaka koja je u jednu ruku gotovo arhetipska i koja se unazad gledana susreće u brojnim književnim djelima. Uz pojam prosjaka, gotovo simbiozno se pridružuje lukavost koja je, ako je promatrana mitski, čest motiv u basnama, bajkama i ostalim folklornim usmenim blagom književnosti. Ne treba zaboraviti ni bitnu ulogu izravnog kazivanja, upravnog govora, tipologije kulture preko kojih se lako dolazi do bliskosti *Prosjaka i sinova* s pučkom tradicijom.

Kikaš i Matan ispunjavaju svoju kulturno-mitsku funkciju pomoću spretnošću kojom konstruiraju priču koja će se u životu i ostvariti. Smrt Kikaševa i don Pavla nemaju nikakvih doticajnih veza s običnom gradskom smrću, oni umiru arhaiski kao u drevnim spjevovima, s pogledom uperenim u daljinu. Kikaševi preci su umrli od turske ruke smijući se, a legenda kaže da njihov smijeh i danas odzvanja Imotskom krajinom. Smrt Kikaševa je bila veličanstvena i mitska baš kao i njegov život. Umro je okružen cijelom obitelji, a u nasljedstvo im ostavio mudrost. Umire na dubu kao da je u kraljevskom prijestolju, pomiren sa smrću: *I sam se činjaše žilom, i bijaše žila; a žile, a on i deblo bijahu dub, bijahu čovjek, samac - dub i samac - čovjek. Bijahu kamen, od kamena, iz kamena, na kamenu vrha kamena brda.*⁶⁸ U nabranju sretnika koji su imali mitsku smrt ne bi trebalo ubrajati Matana iako ga Donat navodi kao onog koji ju je doživio. Razlog neslaganja leži u tom što vitalizam i njegova

⁶⁶ Branimir Donat, „O romanima Ivana Raosa“, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 353.

⁶⁷ Isto, str. 353.

⁶⁸ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 332.

primarna, iskonska snaga slabe iz razloga što je prisutno udaljavanje od vlastitih korijena, a tako slabi veza između čovjeka i svijeta koji nam postaje i vidljiv, ali i nevidljiv, pa tako ni prosjački kraljevi ne umiru više mitski. Iako je Matan, zvani Potrka želio smrt kao u svoga djede, i pošto je sve pomno isplanirao, on ipak umire tiho pored svoje Nuše koja ga ja spasila od gotovo grotesknog kraja.

7.1. *Imotski pikari kao demijurzi*

Općepoznato je to da se u raznim sistemima mišljenja, kao i u vjerovanjima, uvijek u vezi s pretpostavkom dovodi da svijet mora imati svoga tvorca ili nekoga tko će donijeti i duhovna i materijalna dobra. Tu istu ulogu ima i demijurg u čijem je etimološkom postanku jasno da se radi o osobi koja je stvaratelj, graditelj. Demijurg je okarakteriziran i kao majstor, stvaralac, umjetnik i kreativna osoba.⁶⁹ Te odlike su vidljive prvenstveno kod starješine obitelji Kikašu, a nešto kasnije i u njegovim nasljednicima Matanu Potrki i Matanu Drugome. S obzirom da se roman svojevrsno temelji na epskom iskustvu i da je okolina koja okružuje glavne aktere priče uistinu nerazvijena, praznovjerna i primitivna, ona uspješno kreira ovo trojstvo kao pokretačke ličnosti. Gledano u mitskom kontekstu, ova trojka su stvaraoci čije se djelovanje jasno reflektira u Kikaševom podizanju dvora i Matanu koji gradi svoje, te dodatno kupuje i višekatnicu u gradu. Branimir Donat ga naziva lokalnim Prometejem. Prometej je onaj koji donosi vatru kao predmet kulture koji je nužan za ljudski život, a isto tako Matan otkriva da je pokućarenje unosnije i sigurnije od prošnje, a kočerverska kutija mnogo praktičnija od prtene torbe na ramenu. Međutim, dalo bi se diskutirati o tome da se njihove namjere i ciljevi ne ostvaruju samo uz pomoć upornosti, nego i svojevrsne lukavosti i talenta uvjeravanja bez kojih bi cijeli posao propao: „Heroji imaju ulogu posrednika, medijatora, a ponašanje i postupci kojima ostvaruju svoj naum nalik su postupcima šamana.“⁷⁰ Tu ulogu šamana, vrača ili proroka u Kikaševoj ulozi nemoguće je zaobići na samome početku romana nakon Don Pavlove propovijedi koju koristi za uzdizanje sebe iz mase govoreći da bi i on mogao biti dobar propovjednik. U načinu izvođenja, okretnom jeziku i izrazima već se vidi da je Kikaš šaljivčina, pravi pikaro i da se kao takav nalazi u mitsko-simboličnoj funkciji te ga se može promatrati i kao degradiranog vladara, pa čak i poistovjetiti sa samim bogom, a to se nije latio ni sam napomenuti: *...nas koje osim nas*

⁶⁹ Prema: Vladimir Anić i Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 2007., str. 116.

⁷⁰ Branimir Donat, „O romanima Ivana Raosa“, u: *Na počeku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 354.

*samih i onih gorih od nas nitko ljudima i ne smatra, premda smo prečesto mudriji od najmudrijih.*⁷¹ Time je sebi prišio etiketu vladara koji je u jednu ruku velikodušan i milostiv, a s druge strane okrutan, ali samo u slučaju kad se prekrše pravila koja su drevna i koja se zaslužuju poštivati jer je njihova zasluga opstanak u teškim vremenima.

Vjerojatno jedan od najdirljivijih trenutaka u romanu je onaj kad Kikaš tjera unuku Vrtirepku da se baci u bunar i time izvrši kaznu nad sobom jer je ostala trudna s nepoznatim mladićem. Iako Raos ovu scenu svojim perom pred čitatelja prezentira na jedan humoristični način, u pozadini se itekako osjeti tragična nota. Žena, samim tim unaprijed predodređena kao „radilica-rodilica“, potlačena vrsta i instrumentarij za liječenje frustracija i poniženja sa strane muškog roda, kategorija je u romanu koja bi se mogla zasebno obraditi. Ipak, Vrtirepka je u Kikašu budila posebne osjećaje, bila je njegova *tičica*, najdraža unuka. Kao takvu, ni nju nije mogla zaobići surova stvarnost moćnog starješine:

*Onda nemoj, milo moje, onda nemoj skakati, već samo onako malkac poklizni, kô kamenčić, kô ptice iz gnijezda, kô ribica, ribičice moja... samo sklizni, a djed će ti izljubiti i lice i kose, i čelo i oči, ako ti je s voljom i ruku će ti poljubiti, kô pravoj djevici i mučenici, svetici Božjoj, kreposnici, sjaju nebeskom i sestrici anđeoskoj... Jer ako ćemo pravo i pošteno, što ovakva ljepota i traži u ovoj dolini suza i opakom svijetu. Netom dođemo kući, obuci najljepše haljine, da mi i u smrti budeš najljepša, pa pravo u bunar; nu ne u ovaj iz kog ljudi piju, da ga ne zagadiš, već u onaj na brdu, u onaj marvinski...⁷² Ja sam starješina, a u starješine ne kuca srce, već zakon. Gdje je zakon, milosti nema, zakon kaže: svaka se uspaljenica mora u vodi ohladiti. Ako neće, gurni je. Jer ti si glava, a u glavi srce nije.*⁷³

Matan Potrka u svim segmentima i s određenim poboljšanim modifikacijama nastavlja djedovu ulogu u nerazvijenoj sredini Imotske krajine. Kikaš je svoje vodstvo gradio na rodbinskoj i krvnoj vezi, a Potrka će to raditi na materijalnim načelima i zakonima, a u tomu će mu ujedno pomoći otkriće galantarstva kao unosnijeg posla negoli što je to bilo prosjačenje. Matan će se slično kao što se Kikaš prozove bogom, prozvati prorokom i to je razlog zašto ga je i sam Donat nazvao Prometejem koji čovjeku Imotske krajine pomaže na način da narod održi u rodnoj grudi. Problematika gastarbajterstva i odlaska u tuđini Raos dotiče i u ostalim djelima, npr. romanu *Gastarbajteri*. Matan održava obećanje na način da se njegovi galantari uvijek vrate u rodno mjesto nakon turneje po tuđim Božjim njivama. Na sve

⁷¹ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 67.

⁷² Isto, str. 236.

⁷³ Isto, str. 88.

načine bori se za opstanak Hrvata u Imotskoj krajini: *Jedni Hrvati padaju, druge valja graditi* *Ženite se, množite se, kako reče Gospodin*.⁷⁴ Gotovo gradacijski Matan Drugi postaje još uspješnijom verzijom svoga oca Matana Potrke zašavši u krijumčarske vode. Sve ono što dalje slijedi i što oni prikazuju je u biti mitska projekcija koja je kao takva zaslužila posebnu obradu u kontekstu pikarskoga lika.

8. Prosjaci kao nomadi s margine

Prepisati prosjaku pojam marginalnosti stvara pravu i upotpunjenu simbiozu ova dva pojma. Marginaliziran pojedinac je onaj koji je slab, lišen moći u tjelesnom, gospodarskom, pravnom ili političkom smislu, te nema društveni ugled. Biti marginalan stavlja automatski etiketu na njegovog pripadnika i deklarira ga kao malog čovjeka ovisna o drugima, često ugnjetavanoga, na rubu egzistencije koji živi u neprestanom strahu da će pasti preko ruba. U gradovima su to ljudi bez posla, nadničari, šegrti, sluge, žrtve monetarnoga gospodarstva, *popolo minuto*. Na selu su to oni koji nemaju zemlju i ovisni su o sredstvima bogatih. To su prosjaci, skitnice, bogalji i siromašni bolesnici, gubavci, bludnice.⁷⁵ Siromaštvo, postoji i u urbanim i u ruralnim sredinama. Međutim, stil života, koji je utemeljen na principu obiteljskih zajednica, ne pogoduje njegovom jačem ispoljavanju kao ni njegova manja gospodarska moć i cirkulacija sredstava. Ta tvrdnja osobito vrijedi za skupine poput profesionalnih prosjaka kojima ekonomski slabe seoske sredine jednostavno nisu zanimljive te su zato bili orijentirani prema gradu ili blizini grada.

Isti slučaj se susreće i kod Raosovih pikara, prosjaka od zanata. Prisiljeni su živjeti nomadski jer u vlastitoj sredini nisu mogli zarađivati od svoga zanata. Morali su odlaziti na put u veća mjesta i gradove kako bi to ostvarili. Jedan od bitnih razloga je i taj što je u manjim mjestima postojala mogućnost da će ih netko prepoznati, zato su kao prosjaci gravitirali prema većima. Pojam kretanja, lutanja je uvelike dominantan u romanima pikarskog žanra i podsjeća da je:

„Prosjak u jednu ruku ujedno i skitnica, ali i Božji čovjek, on je nomad u potrazi za milosrđem, potukač čija žetva ovisi o njegovoj pokretljivosti. I ovaj podatak

⁷⁴ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 660.

⁷⁵ Prema: Zdenka Janeković Römer, „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija „Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba”*, održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka Dies Historiae, Knjiga I, glavni urednik Tomislav Popić, Zagreb, 2004., str. 21.

pokazuje u kojoj je mjeri Raosova naracijska imaginacija arhetipska i bitno povezana sa strukturom romaneskne forme koju koristi.⁷⁶

Raosov svijet je čvrsto zadan, te određen načelima postojanja, vremenom, ali i prostorom i krpicom zemlje na kojoj se čovjek potvrđuje radom. Prosjačenje tako postaje i jedna vrsta rada, zanat kojim se kruh svagdašnji privređuje, a ostvaruje se mukotrpnim pohodima od nemila do nedraga vukući isprošeno u torbi na ramenu sa svrhom da se na mudar način oskudica pretoči u obilje. U potrazi za smislom Raosov se čovjek otvara božanskoj mudrosti, Bibliji, ali i raznolikim tradicionalnim praktičnim znanjima i vještinama, varkama i nadmudrivanjima, spoznajama iznjedrenim iz svjedočenja starih priča i legenda.

Koliko god u pozadini Raosovog romana stoje legende, priče, narodne predaje i poneki mit, ono što je istinito s čvrstim dokazom kao uporištem su prosjaci od zanata. Oni su stvarni i postojali su u jednom povijesnom razdoblju Imotske krajine. Na prosjačenje su narod tjerala glad i bijeda koju su uzrokovale elementarne nepogode, kao suša, kiša, poplava, tuča. Neizostavno je spomenuti i godinu 1666. koja je sa sobom donijela veliku glad u Imotsku krajinu, a bilježe se u par navrata u razdoblju od 1717. – 1779. i 1817. – 1888.⁷⁷ Dakle, nije slučajno da Raos stavlja početak radnje svoga romana u 1878. godinu. Uz prosjake kojima je milostinja uistinu bila potrebna da bi zadovoljili bar one fiziološke potrebe gladi, bilo je onih koji su nazivani laži-prosjacima i koji su svoju profesionalnost doveli do vrhunca i prišli si naziv prosjaci od zanata. U *Narodnom listu* iz 1878. objavljena su dva dopisa u kojima se govori o profesionalnim prosjacima. Osim poklapanja godine 1878. u idućih par selektivnih redaka anonimnog autora jasno će se osjetiti sličnost Kikaševe prosjačke družine s ovom stvarnom:

„Iz Imotske krajine, 17. siječnja

Iz ove Imotske krajine i iz Omiške dok je bila mirna Turska zemlja, polazilo je na ciele čopore muških i ženskih, starih i mladih, potribitih i nepotribitih, izlagivajući poput cigana i na stotine dukata donosili su. Sada kada je već Turska sva uzbunjena, ti naši lažljivi i bespotrebni prosjaci, pošto gori nesmidu, a raditi neće dali su se širom Dalmacije, Slavonije, Hrvatske, i liepo do Ungarske. Malo koga stara da ćete vidjeti, već sve mladost, momke urasle, i životne ljude, koji se pokazuju na putim i ulicam iskrivljeni, sakati, sliepi, jedan drugog vodeći, da su ih Turci popalili... Kad se kućam svojim povratem

⁷⁶ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Ivan Raos. Na početku kraj.*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 354.

⁷⁷ Prema: Milan Glibota, „Nekoliko autentičnih svjedočanstava o laži-prosjacima u Imotskoj krajini“, u: *Raosov zbornik I*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, glavni urednik Mladen Vuković, Imotski, 2005., str. 190.

da vam ih je onda vidit! Tko je lipše obučen, u koga li lipši pusat, tko li sileniji, pijaniji od istih prosiaka...“⁷⁸

Nije ovo bio jedini spis o svjedočanstvu prosjaka od zanata, oni su gotovo postali epohijalni problem toga doba. Ipak, u Raosa se ne osjeća ovakav hladan prezir prema likovima prosjaka. On donosi družinu prosjaka i sinova u književnome predlošku gdje cijeli život navlače maske likova čiji je gospodarski status izrazito loš, moglo bi se reći nepostojeći, dok su kod kuće u svom stvarnom životu, poznati kao jedna od najbogatijih obitelji u mjestu i široj okolini. Oni žive u krškom krajoliku gdje hrane nema u izobilju i gdje priroda zna biti vrlo okrutna. Žive u stalnom strahu da će ostati bez hrane, što se doista zna dogoditi kada ih vremenske neprilike odsijeku od svijeta. Svoj zanat usavršavaju do vrhunca: *Upamtite jednom, da mi nismo ni Škeruša, ni Antunica, ni pitajboga kakva kukavelj i komundrago, što se povlači po našem selu i naše jadne ogrizine griska. Mi nismo prosjaci od nevolje, nego prosjaci od zanata!*⁷⁹

Tema prosjaka u arhetipskom smislu pripada među one stalne književne topose u kojima prepredenjak, pikaro ima značajnu ulogu kulturnog pokretača koji se umom suprotstavlja postojećem društvenom, pa čak i prirodnom ustrojstvu. Značajnu ulogu igra i lukavost koja omogućuje da se dođe do materijalnih dobara i predmeta kulture. Uloga lika i prosjaka i srodnih mu likova kao onih oko kojih se okreće svijet naglavce i preispituju vladajuće vrijednosti, seže već duboko u samu prošlost. Zabilježeni su u rimskih Saturnalija, Babiloncima, Ateni. Što se tiče izvora u maškarama se spominju likovi koji ne pripadaju uskoj lokalnoj zajednici, razne strance, sumnjivce i marginalce kao što su poreznici, lopovi, bule, Cigani, putujući trgovci, Turci i naravno prosjaci.⁸⁰ Prikazivanjem likova ovih karakteristika nastoji se učvrstiti identitet, osnažiti društvene veze, ali i svojevrсна kohezija unutar same zajednice. Termin morozofa kao mudre lude i svojevrsnog psihologa koji se lako nadovezuje na samog prosjaka o romanu je poslužio kao filter za sva zbivanja, društvena, politička i životna. Raosovi pikari prosjaci zahvaljujući poziciji koja im je dana mogu posvjedočiti raznim pojavama. Dakle, valja se usredotočiti na početak romana i njihov postanak. Susreće se inicijacijska propovijed pred profesionalnom prosjačkom vojskom o tome kako su njihovi preci oduvijek zarađivali kruha s ramena svojega:

⁷⁸ *Narodni list*, br. 14., 1878., str. 3.

⁷⁹ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 38.

⁸⁰ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 148.

Kad ono Gospodin Bog stvaraše ovaj vražji svijet i ovo govno od insana, ne stvori samo jednoga čovjeka, kako popovi naučavaju, već stvori petoricu, jerbo je pet prstiju na ruci, pet ćutila u tijelu, pet rana Isukrstovih i pet zapovijedi svete matere crkve. A kad ih stvori, skupi ih oko sebe, ošine ih pogledom ko koprivom i reče: "Nisam vas sačinio da plandujete i ašikujete, već da teglite, marvo jedna, ako ćete živjeti. A teglit ćete svaki na svoj način!" Tada dozva prvoga i reče mu: „Ti ćeš žuljevima dlanova svojih namicati kruh svagdašnji.“ Drugome kaza „Ti ćeš se hraniti natučcima tabana svojih.“ Trećemu položi ruku na glavu : „A ti tjemenom glave svoje lude!“ Četvrtom opet reče: "a tebi ću dati jezik okretan i nezaustavljiv, kojim ćeš kruh zarađivati i mljeti, i ništa ti drugo neće biti potrebno da nabiješ đomparu" Tada istupi onaj peti, stade pred Boga i reče: „Lijepo, bogami, svima dade ponešto, a meni rog, kao da sam nekakvo kopile!"⁸¹

On sam predloži da mu dade ramena. Od toga petog potekli su prosjaci koji zarađuju svoj kruh noseći torbu na ramenu. Uz prosjački zanat koji je u svim aspektima nomadski, usko se vežu termini potrage i lutanja. Kikaš naziva svoju družinu biblijskim skakavcima, te da je to uloga koju im je sam Bog dodijelio: Skačite skakavci moji, letite i razmilite se po svim zemljama i carstvima, brstite ih i nikad ih nećete obrstiti; zemlje su to bogate, medom nadojene.⁸² Suptilnim opisima u službi pripovijedanja kao da se pred recipijentom otvaraju novi vidici, prosjaci kao skakavci u prispodobi, pogledom iz daljine, iz visine, izdvojene prostorne uporišne točke. Na planu izričaja prevladavaju glagoli: *padajte, brstite, obrstite, oglođite, poletite i pustošite*. Prosjačenje po ratnom planu priziva ironijski ton, a tu je vidljiva i društveno panoramska uloga pikarskog žanra.

9. *Theatrum mundi* u novom ruhu

Učenjak iz 12. st. Ivan od Salisburyja u svom glavnom djelu *Policraticus* navodi misao o sceni života. Smatra da ljudi glume na pozornici svijeta jedan jednu, drugi drugu ulogu, a kad predstava završi, padaju maske i pojavljuje se pravo lice. Zemlja i cijeli svemir kao poprište igre temeljna je zamisao Calderónove alegorijske drame *Veliko kazalište svijeta* (*El gran teatro del mundo*). Svemirom vlada svevišnji „Majstor“, a zemaljsku zbilju alegorijski zastupa Svijet, kome su podređene ljudske uloge: Kralj, Mudrac, Ljepota, Bogataš, Prosjak i drugi. Između dvojica vrata na pozornici, vrata rođenja na jednoj strani i vrata smrti na

⁸¹ Ivan Raos, *Prosijaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 26.

⁸² Isto, str. 40.

drugoj strani, zbiva se predstava života.⁸³ Topos *theatrum mundi* poznat je i u 19. st. i to u Goetheovu romanu *Patnje mladog Werthera*. Werther tradicionalnu metaforu shvaća na nov način. Svijet vidi kao lutkarsku predstavu. Usporedba s marionetama za njega je izraz iskustva u sredini u kojoj vladaju stroge konvencije dvorskog ophođenja koje guše sva očitovanja spontanosti. Ta je kritika društva kod Rousseaua poprimila nov moderni obrat, kad je on u socijalnom glumatanju jednako kao i u kazalištu otkrio uzroke slabljenja ljudske autentičnosti.⁸⁴ Gledajući u kontekstu pikarskoga romana, pikaro je glumac na velikoj pozornici života. U prethodnom poglavlju prikazana je predaja o nastanku plemena prosjaka u kojoj je nazočna prisutnost baroknog *theatrum mundi*. Bog je stvaratelj, režiser, te glavni gledatelj velike predstave života. On prosjaku daje ulogu tzv. „trećega“ u odnosu na životna zbivanja. Za tu mu ulogu daje posebna oruđa: snalažljivost, prilagodljivost i neuništiv duh.

Ukoliko se promotri Calderónova alegorijska drama i raspored uloga koje je dodijelio za izvođenje na pozornici života, logički se zaključuje da je prosjak taj koji, doduše u skladu s ulogom, gubi sve. Motiv nesklada je prezentiran u ulozi Prosjaka i tako postaje jedinom ulogom koju njen nosioc prima s nezadovoljstvom, jer ne uviđa zašto je uopće potrebna. Ljepota, Kralj, Seljak, Bogataš i Mudrac imaju moć, savršenstvo, plodove svoga rada i tome slično, a na prosjakovim leđima stoji briga kako si i najmanji dio toga priuštiti. Ponukan teškim životnim uvjetima, bijedom i čemerom on postaje jedini glumac na pozornici života. Njegov lik postaje najsnažniji kontrast, a time i stalan poticaj na razmišljanje o smislu uloga života i o kratkotrajnosti predstave za pojedinca.⁸⁵

Od začetka žanra pikarskog romana prisutan je topos *theatrum mundi* u raznim varijantama. Na samom početku romana Kikaš davši svojoj prosjačkoj družini devet prosjačkih *šćapa* započinje prerusavanje, te se svaki od prosjaka mora uživjeti u svoju ulogu i dosljedno je odglumiti. Družina je hijerarhijski ustrojena, svatko zna svoje mjesto na ljestvici. Prvo će to biti Kikaš, a kasnije kad se ovakve epizode budu ponavljale nebrojeno puta na čelu će stati Matan Potrka, pa njegov sin Matan Drugi. Osim toga svi se brinu jedno za drugo, a plijen se pravedno dijeli. Jedino zahvaljujući tome Kikaševo pleme je bilo jedno od najbogatijih u Imotskoj krajini. Kako je Bog gledatelj ukupne pozornice života, a spomenuto je da se Kikaš često vidio u božanskoj ulozi demijurga, i on biva redateljem predstave svoje prosjačke skupine. On svaku svoju predstavu minuciozno isplanira u najsitnije detalje:

⁸³ Prema: Viktor Žmegač, *Krležini europski obzori*, Znanje, Zagreb, 1986., str. 213–218.

⁸⁴ Prema: Mirna Brkić, *Topos Theatrum mundi romanima Ive Brešana*, <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2010/vol1/1/Brkic.pdf>, (pristupano 23. listopada 2015.)

⁸⁵ Prema: Viktor Žmegač, *Krležini europski obzori*, Znanje, Zagreb, 1986., str. 218.

Gospodaruuu... pola mi djece pomri od gladi gospodaruuu... a i druga će polovica ako ne spasiš! A Bog gleda i mene i tebe, gospodaruuu... gleda i zlo smišlja više po te nego po me. Dok ti budeš razmišljao što ćeš i koliko ćeš mi dati, ja ću, evo, dotle pokušati da ga umilostivim. Izmoliti ću dio ružaaaarja... žalosni, jer radosni, gospodaruuu... ne mogu moliti. Ujmoca i Sina i Duha svetoga. Amen. U prvom otajstvu žalosnom razmišljat ćemo... i Kikaš zadovoljno kimnu glavom. Dobro je. Dobro si obučen, dobro se izvijaš i dobro žalostivo ričeš. Samo kad dođeš na ono: ... jer, gospodaru, radosni ne mogu moliti«, malo spusti glas, nekako ga slomi, i nek ti se koja suza očuti u grlu kad je već nije na obrazu. A kad kažeš »Ujmoca...« opet zaviči, potom sve ostalo utišaj i smelji kroz zube, jer ćeš se drukčije brzo zamoriti i glas će ti promuknuti, a s promuklim glasom ne možeš ni krave goniti... Livoguza! Jokaš se povuče na svoje mjesto, a Livoguza pođe prema Kikašu, teško vukući za sobom onu svoju strašnu stražnjicu, i sruši se ocu pred noge poput vrećetine: »Kono moja, susjedice, ne gledaj me očinjeg ti vida! Ne gledaj me jadnu i nevoljnu, ne gledaj me tužnu i žalosnu! Ne gledaj što muž-razbojnik od mene učini, kono moja, kruno moja... Kuk mi satr, a divlje se meso prihvati, pa sad vidi kud izraste!« -te još više isprči onu golemu, pregolemu guzičeginu, a suze joj potokom niz obraze »Nu nije mi do mene, kono moja, kruno moja... već, kako je lupež koje dijete gradio, tako se svako radalo s ovakvom guzičeginom i divljim mesom. Neka i to, da je kruha! A imali smo ga! Kakve loze, kakvo polje, kakvi voli... rogovi dva sežnja dugački, običan im teljig na vrat ne može, a jaram kô vjenčanica... I sve to razbojnik zapi! I ono bi kućice zapio, da Bogu ne dojadi, pa ga gromom iz vedra neba, kono moja, kruno moja...« »Iz vedra neba?!« začudi se, tobože, Kikaš igrajući ulogu Hercegovke. »Iz vedra, kono moja, kruno moja, iz sunca sama! Taman diže šaku da ošine malu Mariju, a dan vedar kô njezino oko, kad guja iz sunca sinu, nebo propara i u moždane mu uleti. I kako pade...« Dobro je - presiječe je Kikaš - samo mi se nemoj tolikim suzama oblijevati, jerbo ćeš cijeli dan vodu lokati i pišati, pa kako ćeš onda na njivi Gospodnjoj poslovati...⁸⁶

Gluma i užitak u igri od Kikaša i njegovih nasljednika čine savršene prototipe glumaca koji u detalje igraju zadane uloge te se čak ne može ni primijetiti da glume. Svaki put iznova kreiraju sami sebe, a u biti su to samo dijelovi njihove mnogostruke ličnosti. Odličan primjer tomu je Kikaševo glumljenje sljepila: *Kikaš se začas promijeni u licu, hodu, u držanju, u svemu. Obrazi mu odužiše, a ugasle oči počеше suziti, pa čak i krmelje izbacivati, hod mu se mačje usitni, a opanci stadoše strugati po kamenu, zpinjati, kriviti se, kliziti i posrtati.*⁸⁷

Poput pravih profesionalnih glumaca, oni uživaju u onome što rade. Iako se radi o kriminalnoj radnji, ona nije motivirana pohlepom, već strašću da dobro obave svoj posao koji smatraju junačkom igrom, a ne prijevarom: *Nije to, brate, ni krađa ni prevara, već poštena junačka igra: ponesi se, zapjeni se, pa tko s kim prvi o ledinu, alka, rode, pa tko bolje u sridu.*⁸⁸ U komentiranju izvedbe najstrastveniji i najoštrijeg oka i uma su Kikaš i Matan. Zbog

⁸⁶ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 35.

⁸⁷ Isto, str. 49.

⁸⁸ Isto, str. 548.

toga i dobivaju najviši položaj u družini. Međutim, to nije jedino što ih razlikuje od ostatka družine. Obojica imaju izniman natjecateljski duh te ih ne zadovoljava činjenica da su prevarili nekoga tko nije toliko snalažljiv i prepređen kao oni. Moraju imati konkurenciju (nalik tržišnoj konkurenciji u današnjem kapitalističkom uređenju), snažnog protivnika sa sposobnostima sličnim njihovima i tek tada svoj posao obavljaju s prijeko potrebnim elanom. Tako je Kikašev protivnik godinama bio Škiljo iz Zagvozda, nakon čije smrti i sam Kikaš gubi volju za životom. Isto tako i Matan svoga Škilju pronalazi isprva u liku židovskog trgovca Moše, potom u još snalažljivijem Šalomu, zatim u trgovcima Steineru i Kohnu, dok se njegov sin Matan Drugi voli nadmudrivati s Dektivom. Ipak, najteži im je protivnik, ali s kojim se najslade nositi, vlastita krv: Matanu Potrki djed Kikaš, Matanu Drugom njegov otac Potrka Matan.⁸⁹ Prosjaci i njihovi nasljednici voljeli su igru i nadmetanja. Svojim zanatom su uspjeli stvoriti pozamašan imetak i bili su ponosni na njega. U isto vrijeme bili su svjesni da im njega mogu uzeti loše vremenske prilike, rat ili haranja razbojnika. Iako su živjeli na rubu i u neprestanom strahu od gladi i neimaštine, oni život nisu shvaćali odviše ozbiljno, već su ga proživjeli kroz igru i smijeh.

Ono što Raosove pikare čini nosiocima zadane žanrovske maske osim ovakvoga performansa i improvizacije snalaženja u kojoj se iskušava dar za od Boga oprošteno laganje kao glavnu vrlinu u školi preživljavanja velika se pažnja posvetila i vanjskom izgledu, karakternim crtama i nadimcima koji su u službi opisa. Uopće popevši se na pozornicu života i imati svoj jedinstveni *theatrum mundi*, potrebno je imati i jednu vrstu maske. Tim maskama doprinose i imena koja su u skladu s karakterom dotičnog lica. U *Prosjacima i sinovima* nadijevanje imena prosjacima se izvodi prema fizičkom izgledu, te je moguće napraviti poveznicu i s novijom pikarskom tradicijom, gdje su imena simbolično-karikaturalna. Tako imamo lik Divca, Kikašina brata:

Kikaševu bratu Divcu, koji će kao djevac i umrijeti. Potrki je Divac bio osobito drag, zapravo ne sam on, nego ono sve oko njega, ona mlađarija, napose oženjena, koja bi Divca na dugim zimskim sijelima zadirkivala pričama o ženama i o onome što se sve s njima radi, a što on ne može da radi⁹⁰....Divca su zadirkivali i gangama: ...To bi potcikivali, a kad bi se zamorili od potcikivanja, zapjevali bi gange:

*Dobar momak, valja suha zlata,
samo nema noćnoga alata!
Mila mati, nemoj meni dati*

⁸⁹ Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 156.

⁹⁰ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 20.

*s našim Divcem ni u svili spati!*⁹¹

Osim Divca, prisutan je i sljedeći opis. Riječ je o Jokašu, Kikaševom sina:

*Nije se moglo reći da Potrka ne voli ćaću kako Bog zapovijeda, ali se moglo reći da ga ne voli mnogo više nego Bog zapovijeda. Jokaš je bio dugačak i nekako tromo mlatarast. Ručetine i nožurine vazda su mu nekud istrčavale i mlatarale kako ni u koga ne mlataraju. Osim toga imao je uvučenu bradu i sjekutiće isturene tako, da ih nikako nije mogao sastaviti niti njima što tanko ili žilavo pregristi. Kako davao taštine ograničenima nikad ne da mira, nije ga dao ni Jokašu, koji se svaki čas, gdje treba i gdje ne treba, kačio s Kikašem. Gdje će on, kukavac i mrtva oplošina, na djedovu pamet.*⁹²

Nadalje, tu je i Podlivoguz, Livoguzin muž koji se priženio:

*To je čovik pravi
što se lipo savi
ispod prkna žene,
da nam ne uvene.
Rep, rep, rep!
Živijo podrep!
Podrep bijo, podrep osta,
ispod repa podguz
posta.*⁹³

Od ostalih likova su tu starješina Kikaš, njegova uzdanica mladi Potrka ili ti ga Matan, Kikaševa žena Anđuka, drugi sin Copac, žena Mile Škorinica, kći Livoguza, Potrkina sestra neudana Marija Poprda, mlađa braća Iviša i Antiša i Copčeva kći Zlatka Vrtirepka. Pregledom imena zaključuje se da likovi pomoću njih dobivaju svojevrsnu karakterizaciju te na taj način Raos živo opisuje njihov izvanjski izgled i one karakterne crte po kojima ih čitatelj odmah upamti. Ukoliko se sagleda veza s prototipom pikarskog romana, točnije imenom Lazarillo, nailazi se na isti slučaj simbolično-karikaturalne funkcije. Lazarillo je umanjenica od riječi Lazaro koja se odnosi na patnju, bijedu i smrt, te i on na svojevrsan način ispunjavaju ideju djela s karakterom dotičnog lica.

⁹¹ Isto, str. 21.

⁹² Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1971., str. 21.

⁹³ Isto, str. 23.

9.1. Pikarski način komuniciranja prosjačke družine

U svakoj gesti, mimici, glumi ili improvizaciji imotski pikari koriste sočan i prskav jezik svoga kraja, isprepleten mnogobrojnim elementima usmene i narodne književnosti. Tipovi poruka⁹⁴ koje odašilje ovaj roman daju su razaznati kroz ideologijski i naracijski sloj, te se temelje na iluziji skaza ili kaze te mimetičko-dramskom reproduciranju govornog ponašanja pojedinih likova. U prijašnjim konotacijama ustanovljeno je da žanrovski model pikarskog romana podrazumijeva realističko-mimetički način obrade teme i samih likova. Jedan od načina da se takav postupak ostvari je usmeno kazivanje likova kroz čiji će usmeni spektar sporazumijevanja Raos uplesti magični duhovni svijet svoga zavičajnog mikrokozmosa, svijet vila, legendi, priča i na taj način izgraditi značajni sustav svog romana uključivši žanrove usmene književnosti, motiva, stila i jezika.⁹⁵ Ovim činom Raos modificira i transformira već ustaljeni žanr pikarskog romana i time još jednom dokazuje da ne postoji idealni pikarski roman.

Zahvaljujući modifikaciji koju Raos uvodi ionako već briljantna karakterizacija likova dobiva još jedan zamah, a to je jezična i retorička karakterizacija. Primjer scene u kojoj Kikaš uči svoju prosjačku družinu glumačkim načelima je neusporedivo najprikladniji za poučavanje govorništva, govornog vježbanja, glumačkih znanja i sposobnosti u cijelom romanu. U skladu s tim se i izabire najbolje mjesto za prosjačku školu, gdje će stari Kikaš, starješina družine, a samim tim i svoje obitelji, obaviti pripreme prije negoli ih krenu na prosjačku turneju diljem Hercegovine. Prpin dočić podsjeća na prostore antičkih govorničkih učilišta.⁹⁶ Kikaš nikada ne bi dopustio da odu nespreni u daljnje pohode dobrostojećih obitelji, to bi pak nedvojbeno imalo teške posljedice za njegovu ne tako malobrojnu obitelj. Možda i bitnije od same krvne veze bi bilo očuvanje ugleda među ostalim suparničkim družinama jer se tu krio užitak igre i pikarska lukavost. Govorna nadarenost Raosovih likova jedna je od osobitosti koje su jamčile nadmoć u obavljanju prosjačkog zanata među svim suparnicima u vrlo teškim poslovnim okolnostima. Itekako su bili svjesni da posjeduju prirodni talent, ali se nisu prepuštali samo njemu, nego su ga dalje usavršavali i njegovali.

⁹⁴ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 355.

⁹⁵ Prema: Ana Lederer, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1998., str. 185–186.

⁹⁶ Prema: Vlado Pandžić, „Prosjačka govornička škola u Raosovu romanu *Prosjaci & sinovi*“, u: *Osmi kijeovski književni susreti: [posvećeno Ivanu Raosu]*, Pučko otvoreno učilište Invictus Zagreb, glavni urednik Stipan Matoš, Zagreb, 2009., str. 20.

U pikarskome romanu se mogu pronaći korijeni u usmenim pričama. U hrvatskoj književnoj stvaralačkoj produkciji najpoznatiji takav jedan primjer je već spomenut. Petrica

Kerempuh poznat je kao buntovnik, šaljivac iz puka i prepredenjak. On ulazi u pisanu književnost pomoću izvora iz narodne usmene predaje i tim činom postaje dijelom jako značajnih djela hrvatske umjetnosti pod palicom književnika kao što su Miroslav Krleža, Lovrenčić, Mihalić itd.⁹⁷ Usmena predaja u Raosovom romanu poprima jednu novu dimenziju:

„*Prosjaci i sinovi* obiluju raznovrsnim usmeno-književnim oblicima uz epske dionice iz davnih vremena, aktualnijima se čine kratki oblici svakodnevne komunikacije koji su se zadržali i danas u memoriji starijih stanovnika... U Raosovom opusu nalaze se svi vidovi te interferencije, a obuhvaćaju usmene: priče, lirske i epske pjesme, folklorno kazalište, paramilogizme.“⁹⁸

Detaljnije sagledavajući popis interferencija, nabrojati će se svi elementi usmene književnosti zastupljeni u romanu, ali posebnu obradu će biti prikazana samo kod onih koje imaju vezu s promoviranjem pikarskih odrednica. Usmena proza posjeduje u sebi sadrži više vrsta klasifikacija, što prema odnosu na zbilju, što prema žanru, što prema vrstama samih priča. Za početak tu je oblik legende⁹⁹ za čiji primjer je uzet tekst na početku romana kada Kikaš pripovijeda izmijenjenu verziju stvaranja čovjeka i svijeta: *Kad ono Gospodin Bog stvaraše ovaj vražji svijet i ovo govno od insana, ne stvori samo jednoga čovjeka, kako popovi naučavaju, već stvori petoricu, jerbo je pet prstiju na ruci, pet ćutila u tijelu, pet rana Isukrstovih i pet zapovijedi svete matere crkve.*¹⁰⁰ Upletanjem narodnog jezika s određenim izmjenama, ali i dalje na biblijskoj šablوني, postiže se komičnost. Iako često karakteriziran kao strašni starješina i nepokorni glava kuće, lako je spoznati da je riječ o lakrdijašu i šaljivčini, pravom pikaru.

Iduća stavka je mitska predaja i povijesna predaja. Obje vrste predaja imaju u sebi elemente koji su pomogli stvaranju pikarskog ozračja. U mitskim predajama se najčešće pripovijeda o vilama i nekim bitnijim povijesnim osobama koje su posjedovale nadnaravne

⁹⁷ Prema: Marko Dragić, „Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu *Prosjaci i sinovi*“, u: *Osmi kijeovski književni susreti: [posvećeno Ivanu Raosu]*, Pučko otvoreno učilište Invictus Zagreb, glavni urednik Stipan Matoš, Zagreb, 2009., str. 70–71.

⁹⁸ Isto, str. 71.

⁹⁹ Popis interferencija se donosi kronološki po Marku Dragiću iz njegovog članka *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu „Prosjaci i sinovi“*.

¹⁰⁰ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 26.

moći. Motiv vile će se pak najčešće vezati u onim dijelovima koji se tiču Kikaševih predaka i dividende Prpe, ali i u nastojanju da se dočara simbolično karikaturalni opis pojedinih likova. Uškopljeni Divac je možda najreprezentativniji primjer takvom opisu. On je izmislio avanturu s vilom koja je trajala gotovo šest mjeseci, a sve mu je to koristilo u svrhu opravdanja zbog kojeg nikada nije bio sa ženom, te se na taj način obranio i od mnogobrojnih zadirkivanja sumještana. Iskoristio je zadanu shemu, već poznatu u usmenoj književnosti, a glasi da onaj tko spava s vilom, ne može biti s nijednom drugom ženom jer je zaslijepljen vilinskom ljepotom. Time se dodatno pojačava nestašnost pikarskog lika. Što se pak tiče povijesnih predaja neizostavno je spomenuti da se kroz njih komentira stanje u državi i u alegorijsko ruho oblači sve ono što je samog Raosa dovelo na crnu listu.

Kod usmenih lirskih pjesama u romanu prepoznaju se naricaljke koje su bile namijenjene za oplakivanje umrlih i pokojnih u njihovom domu, ali i na pogrebima. Naricaljke je bitno izdvojiti jer su prisutne u gotovo arhajskoj smrti i veličanstvenom pogrebu Kikaša koji je gotovo bio mitsko božanski. Za pikare je neosporno tvrditi da im je putenost, hedonizam i zadovoljenje fizioloških potreba jedna od bitnijih stavki i učiniti će sve da se toga i domognu. Erotske pjesme u sklopu usmenog kazivanja su možda najbolji primjer tomu. Raos nije štedio na njima, te ih se u romanu susreće cijeli niz: *Mila mati, nemoj meni dati, s našim Divcem ni u svili spati!*¹⁰¹... *Lezi mala u postelju novu, radit ćemo dvostruku obnovu!*¹⁰² Od usmeno-retoričkih oblika prisutne su zdravice koje se izvode na vjenčanjima i ostalim prigodama. U romanu su bitna dva vjenčanja. Prvo je ono između trudne Vrtirepke i već mrtvog muškarca. Matan Potrka je zaslužan za ovo vjenčanje jer se dosjetio da se jedino na ovakav način Vrtirepka može izvući iz situacije koja bi bila pogubna i za nju i za ugled cijele obitelji. Umjesto zdravice u ovom slučaju se koristi naricaljka:

*Moj Ivane, golubane, moje janje, moje lane, prav' me nisi zagrlijo, nit mi lice izljubijo, nit mi kose umrsijo, nit mi plečke pogladijo, nit mi puca otpuca, nit mi nidra raskopčao, nit mi bedra zagalijo, a već si me ostavijo, siroticu, kukavicu, nevisticu – udovicu...*¹⁰³

Drugo vjenčanje je između Potrke i njegove Nuše koje je neviđeno raskošno, ali gotovo rableovski groteskno: *...ovde kaše iz kotlića, onde masla iz stapića, ovde sira iz miščića, ovde komad kruva suva, divenice, kobasice i zalogaj pečenice... I poneku višnu dinju*

¹⁰¹ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 21.

¹⁰² Isto, str. 792.

¹⁰³ Isto, str. 258.

za prežednu sirotinju...¹⁰⁴ Raskoš tog vjenčanje potvrđuje pikarski hedonizam. Prisutna je upotreba i rugalica koje stoje u ulozi opisivanja likova. Takav primjer je i kod opisa Podlivoguza, Livoguzina muž koji se priženio:

*To je čovik pravi
što se lipo savi
ispod prkna žene,
da nam ne uvene.
Rep, rep, rep!
Živijo podrep!*¹⁰⁵

Osim rugalica, tu su brojalice, blagoslovi, molitve, kao i neizostavne kletve, epske pjesme, te paremiologizmi kojima roman obiluje: *Oduvijek tako bijaše: tuđi jad melem našemu*¹⁰⁶... *Svako naše danas sazdano je od svih naših jučer.*¹⁰⁷ Ovo je tek nekolicina primjera, a zaista ih je u romanu mnoštvo. Raos je volio ovaj oblik što je potvrdio i u razgovoru s Pavletićem:

„Rekoh, najprije sam propjevao, pa se, eto, ni po stare dane ne mogu pomiriti s promašenim pjesnikom. Otud toliko šašavih pjesmica u mojoj prozi. A tu je i urođeni prkos raosovski: što mogu drugi, mogu i ja! Otud i kovanje vlastitih poslovica već u ranom djetinjstvu! Bolje se zdravu smijati, nego bolesnom zavijati... Bolje je situ spavati, nego gladnu kopati. Otud toliko poslovica, izreka, doskočica, pošalica, pjesmica, pastiši tuđih pisaca i kultura, stare kronike, priče i bajke, osmeračke poskočice, gange i deseterci... kao neke arabeske kroz cijelu moju prozu. Čini se da ponekad ti umeci pojašnjavaju radnju i junaka radnje. Kad bi, recimo, jedna sita uspaljenica otpjevala pjesmicu koju ću navesti, pjesmica¹⁰⁸ to bi bila čista pornografija. Ali kad je pjevuši Anđelija, gladna i prostodušna i Bogu duboko odana, onda ti stihovi samo osvjetljavaju njene muke izazvane urođenom pojačanom putenom žeđi.“¹⁰⁹

Ključan dio ovog citata je taj što Raos otkriva svoju prvotnu namjeru, a to je da ovim postupkom ubacivanja usmenih oblika često pojašnjava samu radnju kao i junaka

¹⁰⁴ Isto, str. 191.

¹⁰⁵ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 23.

¹⁰⁶ Isto, str. 136.

¹⁰⁷ Isto, str. 751.

¹⁰⁸ *Sve to čudno stvori, Bože,*

usrid ove ljute kože:

svakom dade svoju rupu

da s'na dubu i stupu...

priko ove ljute kože

dozlaboga prčit može.

¹⁰⁹ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 214.

radnje. Anđeliju je želio prikazati blaženo prostodušnom. Iako koristi kontraefektivne riječi, majstorski uspijeva u svom naumu. Tu leži Raosova snaga, u pripovijedanju. Svi ovi stihovi su plod njegove mašte i pastišerske sklonosti. Ovaj pregled je najpogodnije završiti primjerom koji će samo upotpuniti Kikaševu sliku kao dosjetljivog, snalažljivog i grabežljivog pikara: *Kenzuli, menzuli, bez rasteri, gurambeli, cicinmeli na imeli, krst na jeli, vraže seli! Babiutra cicinputra starikurta, a jasutra rug unutra! Eto miš, vraže, iš!*¹¹⁰ Ove Kikaševe besmislice su satkane od trenutnih ishitrenih, višestruko povezanih i oštećenih riječi, a sve je usmjereno na to da se bogatoga gazdu uvjeri kako su na njega bačene čini i da će ih uz razumnu nagradu i skinuti.

Forme usmenog kazivanja Raosovi pikari će koristiti u skroz druge svrhe negoli u domaćem ambijentu, izvodit će ih u svojim glumačkim točkama, pod maskama luda, ali u nedvojbenoj ulozi morozofa. Uživaju u igri i nadmetanju pred vratima, kuhinjama i dvorištima bogatijih kuća, to je njihova strast i nešto što ih ispunjava u svakom segmentu postojanja. Spomenuti obredni i običajni prizori kao i kompletno u njih isprepleteno etno, kulturološko i folklorno imaju svoju narativnu funkciju, koju negoli pikarsku. U prvom dijelu je više naglašen ovakav pristup, a to je i logično s obzirom da se prvim dijelom pokušava dočarati razdoblje od sredine 19. stoljeća i prosjačka generacija koja će više biti sklona narodnom i tradicijskom. U drugom dijelu kako se napušta lokalitet zavičaja, napušta se i broj usmenih oblika, ali nikako ne treba tvrditi da se napušta ili gubi performativni talent kao i jezična okretnost, a upravo magija tog svijeta i jezika koji tradira iz usmene i pučke književnosti i pripovjedačke tradicije putovi su kojima Raos proizvodi mit o imotskom zavičaju i ljudima.

10. Hedonizam Raosovih pikara

Roman *Prosjaci i sinovi*, osim što svojim tematskim i idejnim opusom dotiču mnogobrojne elemente vezane za pikarska obilježja, neizostavnim je spomenuti i hedonizam kao obilježje koje će pomoći sagraditi još čvršće uporište u nastojanju da se roman prikaže kao pikarski, a i same njegove likove kao autentične pripadnike tog žanra. Raosov roman hiperbolizira i glorificira život:

„Raos piše stiliziranu kroniku, parodirajući institucije i društvene konvencije; rugajući se s kauzalitetom i determinizmom on ne dovodi u pitanje zbilju, ali

¹¹⁰ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 316.

uvjerljivo pokazuje da realizam, nije dovoljan da bi mogao u sebe apsorbirati sva očitovanja života.“¹¹¹

Hedonizam mu je jedno od oružja da parodira postojeću problematiku okoline, izlazeći na taj način iz okvira realističkih kanona. Nekađ je moguće prikazati teškoću života ne samo kroz negativne konotacije i sumorne tematike, već i njima kontradiktornim hedonizmom jer kroz veselje je lakše osjetiti tugu samim tim što se povećava kontrast koji se među njima nalazi. Osim što Raosovu naraciju od ostalih autora koji su tematizirali dalmatinsko zaleđe i Zagoru razlikuju po mimetičkom reproduciranju govornog ponašanja pojedinih likova, razlikuje ga i pripovjedni svijet koji se nalazi na koordinatama humora i erotike. Na raskrižju koordinata humora i erotike svoje čvrsto uporište nalazi hedonizam likova. Etimološko značenje te riječi dolazi od grčke riječi *hēdonē* što bi označavalo zadovoljstvo, nasladu ili pak užitak. U Klaićevom rječniku stoji da je hedonizam „filozofski smjer koji smatra ugodnosti i uživanje u nasladama najvećim dobrom i idealom.“¹¹²

Pikari su izuzetno tjelesni tipovi i Raosovi likovi nisu nikakav izuzetak tomu. U tom kontekstu treba podjednako proučavati i muške i ženske likove. Erotična Anđelija, Vrtirepka koja jednostavno puca od putenosti koja ju skoro dovodi i do kobnog događaja-smrti u bunaru, erotski nagoni Matana Potrke koji ima cijelu lepezu ljubavnica su samo od nekih likova koji su za primjer tjelesnosti i uživanja. U kontekstu hedonizma neće biti promatrana samo seksualnost, već i ostale potrebe koje su većinom fiziološkog porijekla, uživanje u hrani i piću, odnos prema ženama i ostali poroci.

Kod Matanove svadbe nailazi se na pravi inventar prepuštanja užicima. Došavši pred oltar s ruksakom na leđima da zahvali Bogu na svim blagodatima koje mu je udijelio, Matana oženi svoju Nušu. Nije ovo bila obična svadba. Ovakvu svadbu nije imao ni Ive Senjanin. Pred čitateljem je cijeli niz jelovnika, hrane, pića, pa gotovo u Rabelaisovoj mjeri.

*Za svate mi zairu nanosi: sto kokoši, sto pilića, šezdeset pršuta, trideset janjčića, trideset kozlića i deset telaca, ma gojnih i ugojenih; ako nema u selu, ima u varošu imotskom. Trebam deset kuharica i sedamdeset brašenica. Ne zjaj na me okom, mōra ti ga ispila, već slušaj i pamti! - Pa s tim možeš tri sela nahraniti! - I četiri! Svu mi djecu skupi, do jednoga! Neka vatru lože, neka janjce vrte i piliće peku! U Matanovim svatovima neće udarati o kotle i važe, neće klapati što im pečenja ne daje! Drži pare i nemoj da ti se koja o prste priljepi, oči sam ti u dlanovima ostavio!*¹¹³

¹¹¹ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 352.

¹¹² Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2004., str. 524.

¹¹³ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 473.

Na koncu, Matanu je bilo bitno samo kako ga selo vidi i kako će ga na ustima veličati još dugo vremena. Općepoznato je da je mjera ljudske sreće tuđa nesreća. U svoja četiri zida, Matan radi računicu koja služi da vidi koliko je zaradio, koliko izgubio, ostavivši Nušu голу u krevetu na svoju prvu bračnu noć i pošavši u krčmu opijati se s već izmorenim svatovima. Sličan primjer je i na proslavi njegovog tridesetog rođendana. Galantarska krv koja već od pamtivijeka u sebi nosi glad jer hrane nije uvijek bilo u izobilju kao pomahnitali navaljuju na jelo:

*Kraljevstvo je Božje vječna gozba — dobaci preko lule Galeša Šantin Srbiguzičinu omiljenu tvrdnju i namignu ostalima... Kad u bašču, ono — jedna ti majka — puši se lončina, zapravo kotao do podvrh pun graha, svinjskih nožica i glavica, dok se dva obilna odojka vrte na ražnju i cvrlje nad ugljevljem. Već im rskava kožica porumenila, zgloboći popucali, bijele košćice zasjale kô sunce rosno. Pristigli momci i ljudi iz Inđije - svih osamnaest Matanovih ruksaka...*¹¹⁴

Na početku citata izjednačava se Kraljevstvo Božje s gozbom. To nije rijedak slučaj u galantarskim krugovima da se duhovno često poistovjećuje s tjelesnim. Kako se može povezati jedno duhovno s jednim tjelesnim, mogu i dva tjelesna međusobno. Kroz cijeli roman osjećaju se erotični impulsi, a oni bi bez žena bili nemogući. Česti su primjeri lascivnih priča, erotskih pjesmama o „uspaljenicama“. Matanovo opravdanje zbog kojeg ne može odoljeti ženama je vruća krv babe Anđelije koja je istim tim prostim i lascivno erotskim pjesmicama dominirala u prvom dijelu romanu u sklopu legende o dividendi Prpi. Osim Matana, Anđelijinim vrućim genima nije pobjegla ni Vrtirepka, Matanova rodica. Osim uspaljenica, u romanu postoji još jedna vrsta žena, a to su uzorite i poslušne žene s najreprezentativnijim primjerom u Nuši. Tip ovakve žene ostaje kod kuće, udovoljava glavi obitelji i njenom hranitelju Matanu, te se brine za djecu. Što se tiče Matanovih uspaljenica, bitno je naglasiti da to nikada nisu bile prostitutke jer je on čak bio uvjeren da bi se njemu trebalo platiti. Uvijek je težio ranjivim, kršnim i strastvenim udovicama. Motiv grijeha i motiv žene kod Raosa nije prisutan samo u ovom romanu, već i u ostalim njegovim djelima: „U procesu metafizičkog grijeha čovjeka i odgovornosti Raos će krivnju prebaciti na ženu. Ona je repertoar prema kojem se određuje metafiziko zlo, ono zlo koje će se u *Prosjacima i sinovima* nazvati „sila nečista“.“¹¹⁵

¹¹⁴ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 438.

¹¹⁵ Branimir Donat, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 340.

Neizostavno je spomenuti i pseudobiografski element koji se odnosi na patrijarhalan odnos prema ženama i kojeg je Raos itekako uključio u svoj roman. Ljudima koji nisu upoznati s takvim načinom života, Raos će ispasti jako okrutan u opisu žena i muško-ženskih odnosa. U romanu *Prosjaci i sinovi* žene su u nezahvalnom, marginaliziranom položaju, u položaju promatrača, ali bez mogućnosti komentiranja. Nalaze se na margini margine, na rubu svojega društvenog uređenja te se njihov glas u djelu rijetko čuje, čime pisac naznačuje o kakvom je položaju riječ. Za takav odnos prema ženama odgovorna je sredina u kojoj je to prihvatljivo, dapače, jedino moguće. Vrtirepka je primjer žene koja je 'uspaljenica' samo zato što zna što želi i to otvoreno pokazuje. Vrtirepka igrom slučaja ostaje trudna prije udaje i još k tomu s nepoznatim mladićem. Djed zahtjeva da izvrši samoubojstvo jer je to jedino pravedno u toj situaciji. Ona je okaljala čast njihove obitelji. Ipak, snalažljivošću njezinog rođaka Matana, Vrtirepka je spašena tako što ju don Pavao pristaje vjenčati za pokojnika kojega Matan slučajno nađe. I ovdje je karakterizacija ženskog lika iskorištena za isticanje pikarskog u Matanu, snalažljivost i domišljatost. S druge strane, Nuša ima ulogu dobre žene koja svog Matana strpljivo čeka doma i čini sve što on želi i uz to ga bezuvjetno voli, dok ju on, zauzvrat neprestano vara s udovicama. Požrtvovnu i odanu Nušu Matan svejedno cijeloga života naziva „silom nečistom“. Pred kraj života, Matan kao da doživljava katarzu i u razgovoru sa svojim sinom Matanom Drugim shvaća da Nuša nije zaslužila takav epitet te od toga trenutka odlučuje ju zvati svojom *staricom*:

*Znaš li ti da je cijelog života i ne nazvah drukčije, već Silom nečistom, kao da joj je to kršteno ime! E nećeš više, đavle pakleni! E, nećeš više pasji sine!... A ti, prvenče moj, uzdanice moja, a ti se zakuni čači, da ćeš mi jezik odsjeći netom prvi put preko njega pređe: Silo nečista!*¹¹⁶

Istu slabost prema ženi osjećamo i u epizodi s Kikašem i Vrtirepkom, kada prelazi preko načela starješine i zakona u kojem srca nema, te Matana Drugoga i njegove Nuše kada doživljava istu spoznaju kao i otac pa odlučuje sa svojom Nušom mirno proživjeti ostatak života. Odgovor u bahatom i primitivnom ponašanju prema ženama svakako leži i u samom narodu kojeg su sva ova tri dominantna „mužjaka“ bila dio i koji tjelesno prihvaćaju kao sastavnicu života. Narod niti što skriva, niti se ičega srami. Raos je to najbolje sročio u razgovoru s Pavletićem: „Nisam nikakav čistunac, ali kao što i sam primjećuješ u mene nema tih plastičnih opisa, već onako umjerenih, ta i putenost je sastavni dio života.“¹¹⁷

¹¹⁶ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 730.

¹¹⁷ Vlatko Pavletić, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995., str. 226.

Na koncu svega oni su ostali iskonski ljudi kojih civilizacija nije smekšala, a niti zatrla iskonske nagone. Njegov lik, ali i likovi njihovih predaka duboku su utemeljeni arhetipski i mitski: ...*kao da prodiru tamo negdje iz prapočela putenosti začete tko zna u kakvu praživu.*¹¹⁸

11. Panoramski pogled na društvo

U kontekstu žanra pikarskog romana, ne samo suvremenog, već i dijakronijski gledano starijih prototipova, neizostavno je obilježje panoramskog pogleda na društvo. Obilježja humora, nestašluka, izokrenute stvarnosti, lukavosti, šaljivosti i snalažljivosti na prvi pogled ne predstavljaju oruđe za koje bi se pisac primio da piše o sumornim i teškim temama svakodnevnice. Iznenadjujuće, ali istinito je da je mnogo lakše prezentirati čitatelju društveni problem kroz prizmu pikarskih likova, koji neće dramatizirati oko određenih tematika, ali će ipak dotaknuti šakaljiva pitanja vezana za određene državne i društvene institucije. Sami čitatelj na taj način biva opušteniji i na pristupačniji način postaje suočen s stanjem koje zahvaća njegovu egzistenciju i egzistenciju okoline kojoj pripada. Pomoću likova pikara roman *Prosjaci i sinovi* mogu stajati u funkciji jedne vrste priručnika u kojem se da očitati stoljetna narodna mudrost, svijet koji nas okružuje i naposljetku ljudska osobnost i narav. Isto tako, rijetko što će promaknuti ili ostati skriveno pikarskom oštrom oku, bilo loše, bilo dobre strane. Kroz njihova usta Raos će izreći istine o svijetu, ljudima i životu.

Spomenuto je da prosjak ima poseban položaj u društvu. Taj položaj bi bilo najbolje nazvati položajem „trećega“ u odnosu na svakodnevna društvena zbivanja. Kao takav omogućava savršeni uvid u javni i privatni život iz sigurne udaljenosti, kao stvoren za prisluškivanje i komentiranje. S obzirom da ne pripada svakodnevnom životu, nema sigurno mjesto, već samo lutajući prolazi kroz njega prisiljen učiti pravila koja u njemu vladaju. Ponajbolji primjer za to je kada Matan pita djeda kako to da ih ljudi ne prepoznaju iako su u pojedinim kućama prosili više puta, a Kikaš mu odgovara da su oni prosjaci, a ne paše ili banovi da bi ih ljudi pamtili. Napominje da se čak ni žene pred njima ne skrivaju, što je slučaj samo s njima i vragom.¹¹⁹ Takve situacije omogućuju prosjacima da vide lice i naličje društva i pojava, ono što je drugim ljudima skriveno ili ono što tek rijetki imaju priliku vidjeti. Upravo iz tog razloga oni često dobivaju ulogu komentatora društvenih i političkih promjena. Što se politike tiče ona nije njihov omiljeni epicentar oko kojeg bi se vodile značajnije

¹¹⁸ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 577.

¹¹⁹ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 153.

rasprave. Samim tim Raosovi prosjaci nisu socijalni reformatori¹²⁰, a sve iz razloga što nemaju vremena za takve stvari s obzirom da su njihovi pothvati suočeni s vrlo prizemnim problemima egzistencije kao što su hrana, obilje, piće ili pak stambeno pitanje. Njihov glavni cilj je opstojanje u ovom uzburkanom svijetu:

*Krv u se i strah na se! Ne može se čakijom na topove, ni topom na Boga i prokletstvo njegovo! »Evo gle, i srca će vaša sveudilj vapiti za slobodom, ali vrat će vaš sâm od sebe u jaram ropski hitati« govori Gospodin. Netko spomenu i Kineze, lijepi ti ih đavo razroke odnio! Stoga vam kažem, ljudi, dok se ne razabere što će ovdje biti i što će se zbiti, držmo se svog posla: krst na se, korpe preda se, pa po Češkoj i Njemačkoj, izdaljeg se bolje vidi!*¹²¹

11.1. Pikarski likovi u ulozi društvenih komentatora

Raosovi pikari nemaju u naumu okretati i rušiti državne paravane i vlasti, njima je u interesu od državnih podanika nešto i uzeti. Raos u nijednom trenutku to ne prikazuje izravno, već kroz dogodovštine svojih junaka po zagrebačkim ulicama i krčmama, izvanredno točno i duhovito prikazujući društveno i političko stanje u različitim vremenima i državama u kojima se hrvatski narod nalazio, od Austro-Ugarske Monarhije do stare i nove Jugoslavije. Iz usta likova prokomentirao je i društva i aktualna zbivanja. Tako čitatelj dobiva panoramski pregled društva i raznih tipova ljudi koji se u njemu kreću. Često putem svojih likova promišlja o problemu stvaranja hrvatske države i položaju Hrvata pod vlašću drugih naroda što dovodi do zabrane samog pisca te romana i serije 1971. godine. Dijelovi koji problematiziraju tzv. hrvatsko pitanje najčešće su samo umetnuti u djelo nevezano uz radnju. Prvi takav zapis je na početku romana kada se don Pavao vraća 150 godina u prošlost, na početak 18. stoljeća i govori o kletvi kralja Zvonimira. Kaže kako u njoj leži objašnjenje zbog čega Hrvati nikad nisu bili gospodari svoje zemlje i zašto su *samo pijuni na šahovskoj ploči povijesti*.¹²² Nakon što su odbili kralja Zvonimira kada ih je htio povesti u stvaranje njihove samostalne države, on ih proklinje: *Živjet ćete u njoj, množiti se na njoj, ali gospodari njeni nikada više nećete biti. I nikada je tuđin neće osvojiti, a ipak će vladati njom i vama, i djecom vašom, i stokom vašom, i ložnicu dijeliti sa ženama vašim*.¹²³ Raos provlači problem sudbine i položaja Hrvata kroz čitav roman. U situacijama kada se njegovi prosjaci kreću među ljudima, osluškujući kako dišu, gledajući neuljepšanu sliku stvarnosti i prenoseći ju čitatelju zajedno sa

¹²⁰ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 153.

¹²¹ Isto, str. 658–569.

¹²² Isto, str. 228.

¹²³ Isto, str. 168.

svojim neizostavnim komentaram. Pikari su ti koji mogu promatrati izvan, te procijeniti stanje i paralelno dajući lucidne i oštre komentare. Da bi nešto i saznao, pikaru je potrebna da se spusti na dno, na ono iskonsko, među sami narod, odslušati kako dišu i kako im srce kuca.¹²⁴

Na primjeru svoga mjesta i na primjeru iz vlastite obitelji, progovara o problemu emigracije hrvatskog stanovništva u strane zemlje, u narodu često nazivane „trbuhom za kruhom“. Naime, kada u mjesto dođe Džo Amerikanac koji se nakon trideset godina vraća kući kako bi našao ženu, svaka majka se nada da će izabrati upravo njezinu kćer, ali Džo bira Vrtirepku. Na odlasku nosi sa sobom slike djevojaka kako bi tamošnji stari dečki zvani „old bojsi“ mogli izabrati ženu iz rodnog kraja i time usrećiti njenu obitelj kojoj će povremeno slati pokoji američki dolar:

Džo uzšetka, i naprijed i natrag, siguran da će nabiguzi postolje na vrijeme podmetnuti, smješka se, maše, tek što s vršaka prstiju poljupce ne dobacuje: »Helou, maj gerls... helou maj bojs... end maj old bojs...-Sretnu te majka rodila... kako te samo gleda, kćeri! -Nije me ni štrečno, majo... -Ma kako nije! Vidiš li da ti je i zobunčić prisvedio od vatre iz očiju mu!... -Srće te kô žedan mačak vareniku... - To moju Maricu srće! - Tvoju Maricu?! Prekrsti se, bona! Ma što će srkat', nevoljo moja, kad ni sise ni guzice...¹²⁵

Osim tematiziranja problema gastarbajterstva, prisutno je i ironiziranje iskrivljenog engleskog jer se pojedinci pogospode kad se vraćaju iz strane zemlje u rodnu. Raosu nije bio problem samo iseljenje iz materinskog gnijezda, već i način na koji se ti isti ljudi vraćaju. Zajedno s Džoom i Vrtirepkom, otišlo je mnogo mladića koji su usprkos strašnim pričama gastarbajtera znali da ono što ih čeka ne može biti gore od situacije koju ostavljaju kod kuće. Među većim boljkama je i ta što odlaze mladi, obrazovani ljudi koje će danas, sutra svojim umovima graditi tuđe kulture. Koliko je Raos svezremenski pisac, dokazuje univerzalnost njegovog pisanja.

Raos će kroz svoje likove opisati i godine strašne gladi u Imotskoj krajini kada je stradalo mnogo djece i starih ljudi. Mještani ih nazivaju godinom Vukojarca. Vukojarac je strašno čudovište za koje su svi ustvari znali da ne postoji, ali su ga se ipak bojali. Kao što djeca kad odrastu shvate da čudovišta ustvari ne postoje, već da se nalaze u njima samima, tako i pisac otkriva da starije ljude nije ubilo čudovište, već njihove obitelji koje su im otkidale od usta kako bi njima ostalo više.

S djecom se nije ništa bolje postupalo:

¹²⁴ Prema: Mirna Brkić, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 168.

¹²⁵ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 282.

Bijaše djece kao puža za kišna proljeća i zlatnih gundevalja. I živjela su kao gundevalji, i ne oni zlatni, već crni, govnovalji, i goluždrava se s njima otimala o murvu i kupinu i s njima prerano nestajala u gladu, sirotinji, bosotinji i bolešćini Pisac nas vodi i kroz Prvi svjetski rat gledan kroz oči prosjaka koji komentiraju povijesno ponovljenu sudbinu Hrvata koji opet iznova prolijevaju krv za tuđe gospodare. Dok on, prosjak, i opet bira sam svoj put te govori glasom običnog čovjeka: „A ja vam kažem, svaka si sila za vremena, pa i ova! Dušu u se, put poda se, pa u Češku i Njemačku dok se ne razgali!”¹²⁶

Za vrijeme Drugog svjetskog rata, prosjak je ponovno u istom položaju, ali ne pokorava se ni nacističkoj sili iako se sa svojom družinom nađe u Njemačkoj usred nacističkog skupa. Raos ni stvaranje NDH ni njezine glavne protagoniste ne zaboravlja prokomentirati. Njihovu sudbinu objašnjava prokletstvom kralja Zvonimira. Dobili su što su tražili jer su se usudili usprotiviti Bogu i njegovoj kletvi da Hrvati nikad neće biti gospodari svoje zemlje. Bitno se nadovezati da se kao i svi Raosovi pikari i Matan Drugi nakon godina lutanja vraća svom rodnom kraju da u njemu proživi zadnje trenutke svoga života i na koncu da dostojno umre. Spoznajama bogata su i završna Matanova čežnja o starim vremenima i onome što nova donose :

Muko moja, jada li je kad se glad najede! Onda mu se tek jednjak proširi. Daj kuće i palače, daj svilu i visoke petice, potprijane opanke neka đavli deru... daj leda usred ljeta i sprave što taj led prave, daj radija i televizora, daj Isukrstati, daj sve što na svijetu ima! A sve što na svijetu ima može se kupiti zdravom valutom, hoćemo reći zdravom jasprom. A za jasprom:

*Može, dragi, ako ćeš na putu,
samo vadi nimačku valutu!*¹²⁷

Matan se svojom prirodnom inteligencijom, istovremeno i virtuoznom domišljatošću uzdigao kao Feniks iz pepela. Postaje idolom svakog živućeg Imoćanina, a bit će to i budućim naraštajima. Šarmirao i karao, stjecao i namakao, gonjen, a neuhvatljiv, u suštini ipak ne toliko sretan, upravo radi nezdrave okoline koja ga okružuje i izmicanja starih dobrih običaja koji su donosili veselje na svačije lice. Ipak, ključ u njegovoj nesreći leži u tome što nije čuo svoga srca porod. Raos ga je uskratio za potomstvo što je ujedno i simboličan nagovještaj da nastupaju neka nova vremena. To su vremena u kojima se ima sve, a nema ništa:

Ali... što će vam sve kuće i palače kad u njima čovjeka nema! A čovjeka nema. Ostadoše samo uzjogunjene žene i razmažena kopilad... Gdje su ljudi! Gdje sinovi i unuci vaši, uzdanice vaše? Kao da im je vrag pod prkno šaku konjskih

¹²⁶ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 549.

¹²⁷ Isto, str. 794.

*mušica, pa se ustrkaše i protrkaše preko plitkih i debelih voda. Sve što doraste pušci i motici raštrka se kao đavli od krštene vode. I eno ti ih sada po svoj grebenoj kugli zemaljskoj. Tudi kruh jedu, tuđemu djecu rađaju i s tuđim kostima kosti miješaju, jer u svome ni kruha ni groba!*¹²⁸

Veliki svijet bio je njegov izazov, smicalica, pošalica i način komunikacije. Sjeta, a pomalo i bolest su ga nagnali da dođe do kamenog križa groblja u Medovu Docu gdje mirno čeka svoj vječni odmor od turbulentnog svijeta.

Iako promatran s margine, iz prikrajka, prosjaku nijedan događaj ne promiče, ništa ne uspijeva ostati skriveno njegovu oštrom oku i bistrom umu. Njegovi mudri komentari odaju veliko poznavanje ljudske naravi i svijeta koji ga okružuje i još jednom potvrđuju kao morozofa. Pri kraju romana dolazi se do spoznaje da nove generacije sa sobom nose teške posljedice. Nema više strasti, vitalizma, povezanosti sa materinskom zemljom, precima. Gotovo kao prorok, Matan Drugi progovara : *Boga vam vašega, bijaste ljudi. Vi ste blagovali a mi žderemo, vi ste se smijali, a mi regećemo! Lakrdijamo kô rođene budale! A tako i umiremo, jer nema velike smrti bez velika života.*¹²⁹ Nakon ovih konotacija Matan Drugi dotiče i problematiku suvremene tehnologizacije koja je prikovala Imočane za televizore i na taj način blokirala sve tradicijske iskrice da zaigraju njihovim srcima. U dvije rečenice svojih gangi dana je sinteza svega onog što će zarobiti suvremenog čovjeka koji gotovo kao robot funkcionira u novom svijetu.

Onda dođe novi poredak, nova vlast, pa veli: »Sve prosjačke torbe u Krajini iskreni na jedno gumno, a ja ću dijeliti! Svu zemlju — veli — uđutur, a tebi samo vrtlić oko kuće — kažu — okućnica!« Krivo ljudima, gdje neće, očevinu i djedovinu na pedalj svesti, a sili nečistoj i to smiješno, raskrečila noge na pragu i ojka:

*Rišilo mi imovinsko stanje:
s praga pišam na tuđe imanje!*¹³⁰

Ganga je bila razbibriga u teškim trenucima gladi, ratovanja i čemera. Na kraju romana u Matanovom se solilokviju vidi pregled od samih početaka Drugog svjetskog rata do nove vlasti socijalističke države. Na duhovit način će Raos opisati ikonografiju novoga doba općeg prosperiteta, od elektrifikacije do televizora što zauzima veći dio slobodnog vremena

¹²⁸ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 784.

¹²⁹ Isto, str. 788.

¹³⁰ Isto, str. 792.

Imoćanina i potiskuje običaje starih vremena, a život bi bio tako jednostavniji da se nije ostvarilo ono Matanovo: *Zaboravismo se smijati*¹³¹.

¹³¹ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 789.

Zaključak

Uporaba obrascima pikarskoga romana karakteristično je za cjelokupno književno dvadeseto stoljeće tim više što su žanrovske konvencije pikarskoga romana prilagodljive različitim kulturnim, ali i ideološkim kontekstima određenog doba. Pikarski roman se, stoga, vrlo uspješno tijekom svoje povijesti i razvoja prilagođavao promjeni kulturnih i društvenih kodova pa je i sam (polu)outsajder od lika s dna društvene ljestvice počeo dobivati različite klasne i socijalne pozadine. Navedeni procesi i promjene obuhvatili su i roman *Prosjaci sinovi* Ivana Raosa.

Raos svojim djelom luta, istražuje ga, viri mu u svaku poru i svojoj prosjačkoj družini navlači kostime koje nudi sam život. Spreman je prurušiti se u svakoga kako bi što potpunije izrazio svoju literarnu, ali i psihološku mnogostrukost. Često prozivan najboljim hrvatskim pikarskim romanom, roman *Prosjaci i sinovi* crpe svoju tematiku iz različitih izvora: povijesnih, osobnih opservacija, usmene predaje, teškog života imotskog podneblja, bajkovitog, magijskog, mitskog. U velikoj mjeri zahvaćen je i prikaz odnosa zavičaja i dalekoga bijeloga svijeta gdje je radnja smještena, te se odvija stapanjem povijesnog, tradicionalnog i patrijarhalnog, s nekim novim životnim mijenama i tekovinama.

Djelujući u razdoblju druge moderne Raos je prepoznatljiv i po izboru svojih likova koji se neće uklopiti u ondašnju šablonsku krucijalnost podleglu teškim psihološkim analizama i nerazumijevanju individualca spram okoline. Likovi mu prihvaćaju igru sudbine, dapače, uživaju u njoj pomoću mašte, smijeha, snalaženja, kontinuiranog kretanja i susretanja s novim spoznajama koje velikom brzinom usvajaju i primjenjuju. Njegovi likovi su pikari!

U kontekstu pikarskog žanra karakteristike koje su se sačuvale još od *Lazarilla* pa sve do danas, a prisutne su i kod Raosa su: pseudobiografska perspektiva, jednostranost motrišta, linearna kompozicija, panoramski pregled društva, uloga *Fortune* koja upravlja zbivanjima u romanu, outsajderska pozicija pikara, lišenost temelja sigurnosti u društvu i topos *theatrum mundi*.

Da bi autor mogao pisati pikarski, mora i sam posjedovati neke pikarske osobine. Pokriveni pikarskim maskama i njima je lakše odgovoriti na izazove koje suvremeno doba predstavlja pred njih. Potrebno je odgovoriti temama o licemjerstvu, pohlepi, lažima, bolestima, materijalizmu i izumiranju onog iskonskog, čovjeka. Sam Raos je bio društveni outsajder, marginalac, djetinjstvo provodi daleko od roditelja, a život mu je ispunjen lutanjima i snalaženjem po velikom svijetu. Različiti poslovi Raosu potpomažu u stvaranju svojih pikarskih likova. Roman je poslužio za iznošenje pseudoautobiografskih elemenata kao

mogućeg opstanka stvarnosti zastupljenih aktera i suvišnih oblika iz vanjskoga svijeta. Tog trenutka će *homo interior* posuditi samoga sebe u djelu i metamorfirati u *homo exterior*.

Nadalje, u radu je detaljno razriješeno pitanje koje se odnosi na definiranje romana *Prosjaci i sinovi* kao (neo)pikarskog ili (neo)realističkoga romana s obzirom da oba žanra imaju podijeljene književnoteorijske predstavnike. Netom prije spomenute karakteristike su roman okarakterizirale kao pikarski. Raos dakako odmiče od stare španjolske tradicije i priklanja se suvremenom pikarskom žanru. U samim likovima leži ključ koji otvara vrata jednom novom pogledu na ovaj žanr. Kikaš, Potrka i Matan Drugi kao središnji pikarski likovi unutar romana djeluju u društvu sazdanom na licemjerju i neistinitostima, ali potpuno bezazleno, poput duhovitih karikatura. Njima rukovodi splet slučajnosti i *Fortuna*, te od njih čini prilagodljive individualce koji uvijek sa smiješkom gledaju na novonastale situacije, a ono što im dodatno pomaže takvom svjetonazoru su urođena lukavost, snalažljivost i mudrost. Ipak, ono što je *Fortuna* u starijim obrascima ovog žanra, u Raosa će biti Božja volja koju će oni primati gotovo na fatalistički način. Što se tiče daljnjih modifikacija koje su se promijenile tijekom vremena, jedan ipak ostaje konstantno isti, a to je rani pikarov odlazak od kuće, inicijacija, iskustvo, sukob s dehumanizirajućim društvom i pritisak na konformizam. Taj slijed događaja se prati i u Matana Potrke i njegovog nasljednika Matana drugoga. Da ne bi ostalo sve na šaljivim elementima i sposobnosti snalaženja u vanjskom svijetu na gotovo komičan način, Raosov pikaro itekako zna osjetiti samoću ostavši sam u krutom svijetu koji se uzda samo u materijalno. Svjesni su da ljudi postaju izdajicama, „proždrljivcima“, a to je najveći gubitak i kraj smisla življenja. Ipak, snažni urođeni imotski vitalizam, vruća krv predaka, inteligencija i domišljatost otvaraju ovim pikarima novu spoznaju, najsnažnije oruđe za preživljavanje, a to je osmijeh. Osmijeh i mašta su Raosovi lajtmotivi ne samo u ovom djelu, već i u svim ostalim.

Mitsko-kulturna funkcija pikarskih likova se ponajprije odnosi na Kikaša, Potrku i Matana Drugoga koji se svojim umovima suprotstavljaju postojećem društvenom ustroju te kao pokretačke ličnosti jedne primitivne sredine preuzimaju ulogu demijurga. Arhetip prosjaka kao kulturnih pokretača poslužili su lakšem izlaganju panoramskog pregleda društva i različitih tipova ljudi. Pikarima se tako prepisuje uloga društvenih komentatora, a u romanu je nemali broj aludiranja na političke situacije unutar države: tematizacija hrvatskog pitanja, nacionalna problematika zastupljena u umetnutim interpoliranim zapisima don Petra i don Pavla, godine gladi u Imotskoj krajini, stvaranju NDH, komentari na Drugi svjetski rat i problem gastarbajterstva i seobe hrvatskog naroda.

Osim tri glavna pikara Kikaša, Potrke i Matana Drugoga, ostali likovi pikara su najviše osvijetljeni u dijelu uvježbavanja prosjačke scene u sklopu *theatrum mundi*. Sudionici su članovi Kikaševe obitelji, a stavljanjem maske i metodom snalaženja postaju nosioci pikarstva. Kad je već dotaknuta tema obitelji bitno je spomenuti da su pikari oduvijek bili u lošim odnosima sa svojim roditeljima. Matan se i uklapa u taj obrazac jer se s ocem Jokašom ne slaže u ničemu, ali ipak postoji jaka želja za potomstvom, a to je pak utjecaj vrlo snažnog imotskog mentaliteta od kojeg ni sam Raos ne može pobjeći, pa ne da ni svojim likovima. Tako će karakteristično lutanje provesti kroz cijeli roman, al u imotskom čeljadetu uvijek leži snažna želja da se vrati u rodni kraj što je suprotno od starijih obrazaca pikarskog romana.

U svim djelima s pikarskim elementima likovi pikara preuzimaju različite životne uloge i doživljavaju svijet kao pozornicu. Zapravo, jedna od prvih lekcija koje pikaro usvaja jest da društvo ne dopušta preživljavanje onima koji nigdje ne pripadaju tako da igra društvenih uloga i nošenja maski postaje njegova svakodnevnica, a sve kako bi se uklopio u društvo. U tome im pomaže činjenica da se društvo da lako prevariti, odnosno da želi biti prevareno. Treba samo shvatiti što tko želi i tu ulogu savršeno odigrati. Komičnom izvedbom svoje predstave ovi pikari dobivaju najveću prolaznu ocjenu. Kad je u pitanju pikarski jezik imotskog kraja pikarima je dana posebna nota duhovitih promatrača.

Suvremenost ovih neponovljivih pikara u hrvatskoj romanesknoj produkciji karakterizira otpor prema pritisku na konformizam dodijelivši im ulogu autsajdera koja je i Raosu pomogla da ovu povijesnu stoljetnu kroniku pretvori u dinamični, lišen stereotipa vezanih za moralne i društvene skrupule, pikarski roman, a sve u skladu sa složenim društvenim promjenama te identifikacijskim očekivanjima čitatelja.

Literatura

1. Anić, Vladimir, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 2007.
2. Bjornson, Richard, *The picaresque hero in European fiction*, University of Wisconsin Press, Madison, 1977.
3. Brkić, Mirna, *Mudraci iza maske smijeha: Povijest, teorija i interpretacija pikarskog žanra u hrvatskoj književnosti*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010.
4. Brozović, Dalibor, glavni urednik, *Hrvatska enciklopedija*, 1. svezak: A – Bd Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999.
5. Buljac, Miljenko, „O nekim antropološkim i sociološkim sastavnicama Raosova romana *Prosjaci i sinovi*“, u: *Osmi kijevski književni susreti: [posvećeno Ivanu Raosu]*, Pučko otvoreno učilište Invictus, Zagreb, glavni urednik Stipan Matoš, Zagreb, 2009.
6. Burke, Peter, *Junaci, nitkovi i lude: Narodna kultura predindustrijske Europe*, Biblioteka Povijesna istraživanja, Zagreb, 1991.
7. Donat, Branimir, *O romanima Ivana Raosa*, u: *Ivan Raos. Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.
8. Dragić, Marko, „Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu *Prosjaci i sinovi*“, u: *Osmi kijevski književni susreti: [posvećeno Ivanu Raosu]*, Pučko otvoreno učilište Invictus Zagreb, glavni urednik Stipan Matoš, Zagreb, 2009.
9. Fališevac, Dunja, *Kaliopin vrt II*, Književni krug, Split, 2003.
10. Glibota, Milan, „Nekoliko autentičnih svjedočanstava o laži-prosjacima u Imotskoj krajini“, u: *Raosov zbornik 1*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, glavni urednik Mladen Vuković, Imotski, 2005.
11. Guillén, Claudio, *Književnost kao sistem: Ogledi o teoriji književne istorije*, Nolit, Beograd, 1982.
12. Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2004.

13. Lederer, Ana, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1998.
14. Lever, Maurice, *Povijest dvorskih luda*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.
15. Marill Albérès, René, *Istorija modernog romana*, Svjetlost, Sarajevo, 1967.
16. Mihanović, Nedjeljko, „Neorealistička struktura u Raosovom romanu *Prosjaci i sinovi*“, u: *Raosov zbornik I*, Matica hrvatska, Ogranak Imotski, glavni urednik Mladen Vuković, Imotski, 2005.
17. Miličević, Nikola i dr., *Povijest svjetske književnosti: Španjolska književnost*, knj. 4, urednik Mate Zorić, Mladost, Zagreb, 1972.
18. *Narodni list*, br. 14., str. 3, 1878.
19. Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb, 1994.
20. Pandžić, Vlado, „Prosjačka govornička škola u Raosovu romanu *Prosjaci & sinovi*“, u: *Osmi kijevski književni susreti: [posvećeno Ivanu Raosu]*, Pučko otvoreno učilište Invictus Zagreb, glavni urednik Stipan Matoš, Zagreb, 2009.
21. Pavletić, Vlatko, *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1995.
22. Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
23. Römer Janković, Zdenka, „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera“, u: *Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija „Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba”*, održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu, Biblioteka Dies Historiae, Knjiga I, glavni urednik Tomislav Popić, Zagreb, 2004.
24. Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti XX. Stoljeća: Razdoblje sintetičkog realizma (1928.–1941.)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.
25. Žmegač, Viktor, *Krležini europski obzori*, Znanje, Zagreb, 1986.
26. Žmegač, Viktor, *Povijesna poetika romana*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.

Internet izvori:

27. Brkić, Mirna, *Topos Theatrum mundi romanimae Ive Brešana*, http://philologicalstudies.org/index.php?option=com_content&task=view&id=267&lang=hr, (pristupano 23. listopada 2015.)
28. *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44218> (pristupano 16. listopada 2015.)
29. Prosenjak, Božidar, „Lice i naličje hrvatske kulture“, u: *Vijenac*, 2012., br. 389 (22. 8. 2012.), http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac389.nsf/AllWebDocs/Setnja_po_margini (pristupano 14. listopada 2015.)

Pikarski lik u romanu *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa

Sažetak

Pikarski roman poznat je još od 16. stoljeća u sklopu španjolske književnosti. Svoje nasljednike stječe i u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Roman „Prosjaci i sinovi” predstavlja povijesnu stoljetnu kroniku koja obuhvaća razdoblje od 1878. godine do 60-tih godina 20. st., a Ivan Raos ga pretvara u dinamični, lišen ideoloških tendencija pikarski roman. Cilj ovoga rada je prikazati lik pikara i ukazati na važnost njegove uloge unutar predstavljenog djela. Raosovi likovi zadržavaju pojedina obilježja tradicionalnog pikarskog lika iz 16. stoljeća, ali pružaju i čitavu lepezu obilježja suvremenog pikara što će u radu biti detaljno obrađeno. Kikaš, Matan Potrka i Matan Drugi su jedni od najreprezentativnijih primjera pikarskih likova u suvremenoj hrvatskoj književnosti, a autor nije mogao naći nikoga prikladnijeg od imotskih galantara da istaknu dovrtljivost i mentalitet svoga svijeta.

Ključne riječi: *pikarski roman, pikaro, „Prosjaci i sinovi”, Ivan Raos, pikarski likovi*

Picaresque character in the novel *Prosjaci i sinovi* by Ivan Raos

Summary

The picaresque novel is known since the 16th century within the Spanish literature. It also gained its followers in modern Croatian literature. The novel „Prosjaci i sinovi” primarily represents the historical century-old chronicle which covers the period from the year 1878 to the 60s period of the 20th century and Ivan Raos turns it into a dynamical picaresque novel, deprived of ideological tendencies. The objective of this work is to show and indicate the importance of the picaresque character within the presented works. Raos's characters keep certain characteristics of the traditional picaresque character of the 16th century, but also offer an entire range of the modern one. Kikaš, Matan Potrka and Matan Drugi are one of the most representative examples of the picaresque characters in modern Croatian literature, and the author couldn't find anyone more suitable than Imotian gallanters to highlight the gumption and the mentality of this world.

Keywords: *picaresque novel, roguish hero, „Prosjaci i sinovi”, Ivan Raos, picaresque characters*

